

ZAKON O RODNOM IDENTITETU

OSNOVNE ODREDBE

Predmet zakona

Član 1.

Ovim zakonom uređuju se pravo na izražavanje rodnog identiteta, zabrana diskriminacije po osnovu rodnog identiteta, prava lica sa rodnom disforijom, način ostvarivanja i način zaštite tih prava, obrazovanje i vođenje evidencije lica kojima je izvršena oznaka promene pola u dokumentima, nadzor nad sprovođenjem ovog zakona, kao i druga pitanja u vezi sa pravima i dužnostima lica sa rodnom disforijom.

Načela

Član 2.

Ovaj zakon zasniva se na načelima:

1. Poštovanja ljudskih prava i dostojanstva lica čiji rodni identitet nije u skladu sa binarnom rodnom podelom uloga i lica sa rodnom disforijom;
2. Zabrane diskriminacije lica čiji rodni identitet nije u skladu sa binarnom rodnom podelom uloga i lica sa rodnom disforijom;
3. Uključenosti lica čiji rodni identitet nije u skladu sa binarnom rodnom podelom uloga i lica sa rodnom disforijom u sve sfere društvenog života na ravnopravnoj osnovi;
4. Uključenosti lica čiji rodni identitet nije u skladu sa binarnom rodnom podelom uloga i lica sa rodnom disforijom u sve procese u kojima se odlučuje o njihovim pravima i obavezama.
5. Pravne relevantnosti novostečenog roda lica koja su u procesu ili su prošla kroz hormonsko-hirurški tretman, odnosno rodnog identiteta lica sa rodnom disforijom;
6. Kontinuiteta ličnih prava i obaveza lica čiji rodni identitet nije u skladu sa binarnom rodnom podelom uloga i lica s rodnom disforijom.

Pojmovi

Član 3.

U ovom zakonu:

- Izraz „rod“ je pojam koji označava društveno uspostavljene uloge, položaje i statuse žena i muškaraca u javnom i privatnom životu, a iz kojih usled društvenih, kulturnih i istorijskih razlika proističe diskriminacija zasnovana na biološkoj pripadnosti određenom polu;
- Izraz „rodni identitet“ označava unutrašnji i lični doživljaj lica na koji ono shvata svoj rod i koji može, ali ne mora da se poklapa sa polom pripisanim po rođenju, uključujući tu i lični doživljaj sopstvenog tela, kao i druge načine rodnog izražavanja, kao što su odevanje, način govora, gestikulacija i slično;
- Izraz „transeksualizam“ ili „rodna disforija“ (u daljem tekstu: rodna disforija) označava osećaj dubokog, unutrašnjeg nesklada između biološkog pola lica i njegovog rodnog identiteta, utvrđen od strane lekara psihijatrijske struke, koji se može, ali ne mora otklanjati medicinskim putem (hormonsko-hirurški tretman);
- Izrazi „lice“ i „svako“ označavaju onog ko boravi na teritoriji Republike Srbije ili na teritoriji pod njenom jurisdikcijom, bez obzira na to da li je državljanin Republike Srbije, neke druge države ili je lice bez državljanstva;
- „Evidencija lica kojima je izvršena oznaka promene pola u dokumentima“ jeste zbirka podataka o ličnosti koju vodi ministarstvo nadležno za poslove državne uprave, a koja sadrži podatke o svim licima čija oznaka pola je promenjena u matičnim knjigama i drugim javnim ispravama.
- Izraz „organ javne vlasti“ je državni organ, organ teritorijalne autonomije, organ lokalne samouprave, kao i organizacija kojoj je povereno vršenje javnih ovlašćenja.
- Izraz „binarna rodna podela uloga“ je podela po kojoj se ljudi dele isključivo na dva pola, muški i ženski, i na njima definisane rodne identitete i uloge muškarca i žene.
- Izraz „interseks osoba“ je opšti pojam koji se koristi za osobu rođenu sa reproduktivnom, ili anatomijom polnih organa koja nije u skladu sa tipičnim definicijama muškog ili ženskog.
- Izraz „drugo“ označava ono lice koje se u matičnoj knjizi u rubrici oznaka pola označi kao rodno neodređeno lice, terminom „drugo“.

Svi pojmovi koji se koriste u ovom zakonu u muškom rodu obuhvataju iste pojmove u ženskom rodu.

Pravo na slobodan razvoj ličnosti

Član 4.

Svako ima pravo na slobodan razvoj ličnosti i slobodno izražavanje i priznanje rodnog identiteta, bez obzira na to da li je to u skladu sa binarnom rodnom podelom uloga.

Zabrana diskriminacije

Član 5.

Svako je dužan da poštuje rodni identitet drugog lica.

Zabranjeni su svi oblici diskriminacije po osnovu rodnog identiteta ili rodne disforije.

Organi javne vlasti dužni su da poštuju rodni identitet i dostojanstvo lica sa rodnom disforijom, kada odlučuju o njihovim pravima i obavezama.

PRAVA LICA SA RODNOM DISFORIJOM

Pravo na zdravstvenu zaštitu iz sredstava fonda obaveznog zdravstvenog osiguranja

Član 6.

Lice sa rodnom disforijom ima pravo na zdravstvene usluge kojima se otklanja nesklad između njegovog biološkog pola i rodnog identiteta iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja, u skladu sa propisima kojima se uređuje zdravstveno osiguranje.

Pravo na obaveštenje i pristanak

Član 7.

Lice sa rodnom disforijom ima pravo da slobodno odlučuje o svemu što se tiče njegovog života i zdravlja.

Bez pristanka lica sa rodnom disforijom ne sme se nad njim preduzeti nikakva medicinska mera.

Nadležni zdravstveni radnik je dužan da blagovremeno pruži potrebno obaveštenje licu koje želi hiruškim putem prilagoditi biološki pol svom rodnom identitetu, kako bi donelo odluku da pristane ili ne pristane na predloženu medicinsku meru.

Obaveštenje obuhvata: kratak opis, cilj i korist od predložene medicinske mere, vreme trajanja i moguće posledice preduzimanja, odnosno nepreduzimanja predložene medicinske mere; vrstu i verovatnoću mogućih rizika, bolne i druge sporedne ili trajne posledice, kao i sve druge informacije koje su od značaja za donošenje odluke o pristanku na predloženu medicinsku meru.

Nadležni zdravstveni radnik, dužan je da informaciju o pruženom obaveštenju upiše u medicinsku dokumentaciju.

Zabrana sterilizacije

Član 8.

Licu sa rodnom disforijom koje je odlučilo hiruškim putem prilagoditi biološki pol svom rodnom identitetu, ne smeju se bez njegovog pisanog pristanka otkloniti reproduktivni organi.

U medicinsku dokumentaciju nadležni zdravstveni radnik upisuje podatak o pristanku lica sa rodnom disforijom na predloženu medicinsku meru uklanjanje reproduktivnih organa, odnosno o odbijanju te mere.

Pravo na zaštitu podataka o ličnosti

Član 9.

Podaci o ličnosti koji se odnose na rodnu disforiju i postupak otklanjanja nesklada između biološkog pola i rodnog identiteta predstavljaju naročito osetljive podatke o ličnosti.

Podaci iz stava 1. ovog člana mogu se obrađivati samo u skladu sa odredbama ovog zakona ili na osnovu pismenog pristanka lica na koje se podaci odnose.

Pravo na promenu dokumenata

Član 10.

Lice sa rodnom disforijom ima pravo da promeni oznaku pola i lično ime u svim ličnim dokumentima.

Promena oznake pola

Član 11.

Lice sa rodnom disforijom ima pravo da zahteva promenu oznake pola u matičnoj knjizi rođenih.

Odluku o zahtevu iz stava 1. ovog zakona u prvom stepenu donosi opštinska uprava, odnosno gradska uprava, odnosno gradska uprava grada Beograda.

Uz zahtev za promenu oznake pola u matičnoj knjizi rođenih, podnosi se i mišljene lekarske komisije sastavljene od najmanje tri člana, obrazovane u skladu sa propisima kojim se uređuje zdravstvena zaštita i zdravstveno osiguranje, kojim je ustanovljeno da kod lica koje zahteva promenu oznake pola postoji rodna disforija.

Mišljenje lekarske komisije iz stava 3. ovog zakona daje se na obrascu, koji sadrži sledeće podatke: ime i prezime lica koje zahteva promenu oznake pola, adresu prebivališta, jedinstveni matični broj građanina, lični broj osiguranika dodeljen u skladu sa propisima o zdravstvenom osiguranju, podatak da je kod lica ustanovljeno postojanje rodne disforije uz oznaku dijagnoze prema međunarodnoj klasifikaciji bolesti, kao i potpis svih članova komisije.

Opštinska uprava, odnosno gradska uprava, odnosno gradska uprava grada Beograda dužna je odluku o zahtevu za promenu oznake pola u matičnoj knjizi rođenih doneti u roku od pet radnih dana.

Prilikom donošenja odluke o zahtevu za promenu oznake pola u matičnoj knjizi rođenih, zabranjeno je tražiti da lice koje je podnelo zahtev obavlja dodatne medicinske preglede.

Konačno i izvršno rešenje kojim se usvaja zahtev za promenu pola opštinska uprava, odnosno gradska uprava, odnosno gradska uprava grada Beograda, dužna je dostaviti nadležnom ministarstvu radi upisa u evidenciju lica kojima je izvršena oznaka promene pola u dokumentima.

Prilikom izdavanja novog izvoda iz matične knjige rođenih zabranjeno je stavljati naznaku da je izvršena promena oznake pola u matičnoj knjizi rođenih.

U postupku odlučivanja o zahtevu za promenu oznake pola shodno se primenjuju odredbe zakona o matičnim knjigama, ako ovim zakonom nije drukčije određeno.

Član 11a

Roditelji deteta rođenog sa neodređenim genitalijama (interseks osobe), imaju pravo da se u matičnoj knjizi rođenih, u rubrici oznaka pola, pol deteta označi neutralno, terminom „drugo“.

Skraćenica za termin „drugo“ u ispravama je „D“.

U roku od tri godine od dana sticanja punoletstva dete ima pravo da se u rubrici oznaka pola, pol označi kao muški ili ženski, s tim što može zadržati i oznaku pola „drugo“.

Svaki organ javne vlasti je dužan da na osnovu izvoda iz matične knjige rođenih u kom je upisana oznaka pola „drugo“, izda licu novu ispravu koja se odnosi na to lice, a u kojoj će stajati oznaka pola „drugo“.

Evidencija lica kojima je izvršena oznaka promene pola u dokumentima

Član 12.

Evidenciju lica kojima je izvršena oznaka promene pola u dokumentima (dalje: evidencija), vodi ministarstvo nadležno za poslove državne uprave.

Evidencija sadrži sledeće podatke: ime i prezime lica pre promene oznake pola, ime i prezime lica nakon promene oznake pola, oznaka pola pre i nakon otklanjanja nesklada između biološkog pola i rodnog identiteta, prethodni jedinstveni matični broj građanina i novi matični broj građanina, ime oba roditelja, datum i mesto rođenja, adresu prebivališta, broj svih odluka na osnovu kojih su izvršeni upisi u Evidenciju sa označenjem organa koji ih je doneo.

Podaci iz Evidencije se mogu dati tužilaštvu radi vođenja krivičnog postupka za krivična dela za koja se goni po službenoj dužnosti; sudovima radi vođenja sudskih postupaka; organima nadležnim za vođenje biračkih spiskova radi utvrđivanja identiteta birača i sprečavanja zloupotreba u izbornom procesu; a drugim licima i organima samo uz pisanu saglasnost lica na koje se podaci odnose.

Podaci iz Evidencije, kao i dokumentacija na osnovu koje je izvršen upis u Evidenciju čuva se trajno.

Način vođenja Evidencije bliže propisuje ministar nadležan za poslove državne uprave.

Promena imena

Član 13.

Lice sa rodnom disforijom ima pravo da promeni ime u skladu sa svojim rodnim identitetom.

Zahtev se dostavlja nadležnom organu u skladu sa propisima koji regulišu lično ime. Uz zahtev za promenu ličnog imena dostavlja se i mišljene lekarske komisije iz člana 11. stav 4. ovog zakona.

Nadležni organ odluku o promeni imena dužan je doneti u roku od pet radnih dana, u skladu sa propisima koji regulišu lično ime.

Zabranjeno je da organ koji odlučuje o promeni imena uslovljava lice koje menja ime obavezom da uzme rodno neutralno ime.

Konačno i izvršno rešenje kojim se menja lično ime lica nadležni organ dužan je dostaviti nadležnom ministarstvu radi upisa u Evidenciju.

Promena jedinstvenog matičnog broja građanina

Član 14.

Lice sa rodnom disforijom ima pravo na promenu jedinstvenog matičnog broja građanina.

Zahtev se dostavlja nadležnom organu u skladu sa propisima koji uređuju jedinstveni matični broj građanina, uz koji se obavezno dostavlja konačno i izvršno rešenje nadležnog organa kojim je usvojen zahtev za promenu pola u matičnoj knjizi rođenih, novi izvod iz matične knjige rođenih i konačno i izvršno rešenje nadležnog organa kojim je promenjeno ime lica.

Organ nadležan za odlučivanje o zahtevu iz stava 2. ovog rešenja dužan je da odredi novi jedinstveni matični broj građanina u roku od tri dana od dana prijema zahteva.

Nadležni organ za određivanje jedinstvenog matičnog broja građanina dužan je matični broj građanina lica o čijem je zahtevu odlučeno dostaviti nadležnom ministarstvu radi upisa u Evidenciju.

Promena pola u drugim ličnim dokumentima

Član 15.

Lice sa rodnom disforijom, koje je upisano u Evidenciju ima pravo na promenu oznake pola, imena i jedinstvenog matičnog broja građanina u svim ličnim dokumentima (lična karta, putna isprava, vozačka dozvola, radnja knjižica, zdravstvena knjižica, diplome i druga uverenja o stečenom obrazovanju i stručnoj spremi i dr.).

Uz zahtev za promenu podataka o ličnosti iz stava 1. ovog zakona, lice podnosi nadležnom organu potvrdu iz Evidencije koju izdaje nadležno ministarstvo, a u kojoj je navedeno da je lice upisano u Evidenciju i podaci iz člana 12. stav 2. ovog zakona.

Nadležno ministarstvo dužno je u roku od tri dana od dana prijema zahteva izdati potvrdu iz stava 2. ovog člana.

Nova lična dokumenta nadležni organ dužan je izdati najkasnije u roku od trideset dana od dana prijema zahteva za izdavanje nove lične isprave.

Ukoliko lice zahteva izdavanje nove diplome ili drugih uverenja o stečenom obrazovanju i stručnoj spremi, odnosno zahteva izdavanje nove radne knjižice, dužno je nadležnom organu vratiti originale ličnih isprava čija izmena se traži.

Prava iz radnog odnosa

Član 16.

Zaposleno lice sa rodnom disforijom koje je u procesu otklanjanja nesklada između biološkog pola i rodnog identiteta, ne sme trpeti negativne posledice u pogledu prava i obaveza iz radnog odnosa s obzirom na rodnu disforiju.

Ukoliko zaposleno lice dobije otkaz ugovora o radu ili su mu uskraćena ili ograničena prava iz radnog odnosa, a učini verovatnim da je tuženi izvršio akt diskriminacije po osnovu rodne disforije ili rodnog identiteta koji nije u skladu sa binarnom rodnom podelom uloga, teret dokazivanja da nije bilo diskriminacije po tom osnovu je na tuženom poslodavcu.

Pravo na penzijsko osiguranje

Član 17.

Lice kome je promenjena oznaka pola u ličnim dokumentima uslove za penziju ostvaruje po svom novostečenom polu, u skladu sa propisima koji regulišu penzijsko i invalidsko osiguranje.

Pravo na bračni i porodični život

Član 18.

Lice kome je promenjena oznaka pola u ličnim dokumentima ima pravo da zaključi brak.

Roditelj sa rodnom disforijom ima sva prava i obaveze prema detetu, koje je imao pre utvrđivanja postojanja rodne disforije.

Organi starateljstva i drugi državni organi dužni su da pruže svu potrebnu pomoć porodici u kojoj roditelj otklanja nesklad između biološkog pola i rodnog identiteta, da bi porodica nastavila funkcionisati, uz poštovanje najboljeg interesa deteta.

Sama činjenica postojanja rodne disforije kod roditelja ne sme negativno uticati na odluku nadležnog organa o vršenju roditeljskog prava i starateljstvu nad detetom.

Imovinska i druga prava

Član 19.

Lice kome je promenjena oznaka pola u ličnim dokumentima zadržava sva stvarnopravna, obligacionopravna, nasledna i druga imovinska prava; autorska prava, prava intelektualne svojine, kao i sva druga prava koja su vezana za ličnost, kao da promene oznake pola u ličnim dokumentima nije ni bilo.

Nadzor

Član 20.

Nadzor nad sprovođenjem ovog zakona i propisa donetih za sprovođenje ovog zakona vrši nadležno ministarstvo.

KAZNENE ODREDBE

Član 21.

Novčanom kaznom u iznosu od 10,000 dinara kazniće se:

- 1) Nadležni zdravstveni radnik koji u medicinsku dokumentaciju ne unese odgovarajuću informaciju, suprotno odredbi člana 7. stav 5. ovog zakona;
- 2) Odgovorno lice u opštinskoj upravi, odnosno gradskoj upravi, odnosno gradskoj upravi grada Beograda, koje ne dostavi konačno i izvršno rešenje kojim se usvaja zahtev za promenu pola, suprotno odredbi člana 11. stav 7. ovog zakona;
- 3) Odgovorno lice u nadležnom organu koje konačno i izvršno rešenje kojim se menja lično ime lica ne dostavi nadležnom ministarstvu radi upisa u Evidenciju, suprotno odredbi člana 13. stav 5. ovog zakona;
- 4) Odgovorno lice u organu nadležnom za određivanje jedinstvenog matičnog broja građanina, ukoliko novi matični broj građanina lica o čijem je zahtevu odlučeno ne dostaviti nadležnom ministarstvu radi upisa u Evidenciju; suprotno odredbi člana 14. stav 4. ovog zakona;
- 5) Odgovorno lice u ministarstvu nadležnom za poslove uprave, ukoliko licu ne izda potvrdu iz Evidencije u roku od tri dana od dana prijema zahteva, suprotno odredbi člana 15. stav 3. ovog zakona.

Član 22.

Novčanom kaznom u iznosu od 20,000 dinara do 150,000 dinara kazniće se fizičko lice, odnosno odgovorno lice u pravnom licu, državnom organu, organu teritorijalne autonomije i jedinice lokalne samouprave ako:

- 1) U medicinskoj dokumentaciji ne postoji pisani pristanak lica sa rodnom disforijom na predloženu medicinsku meru, suprotno odredbama člana 8. ovog zakona;
- 2) u roku od od pet radnih dana, po prijemu urednog zahteva, ne donese odluka o zahtevu za promenu oznake pola u matičnoj knjizi rođenih; suprotno odredbi člana 11. stav 5. ovog zakona;
- 3) zahteva od lica koje je podnelo zahtev da obavi dodatne medicinske preglede; suprotno odredbi člana 11. stav 6. ovog zakona;
- 4) u izvodu iz matične knjige rođenih stavi naznaku da je izvršena promena oznake pola u matičnoj knjizi rođenih, suprotno odredbi člana 11. stav 8. ovog zakona;
- 5) podatke iz Evidencije obrađuje suprotno odredbi člana 12. stav 3. ovog zakona;
- 6) u roku od pet radnih dana, po prijemu urednog zahteva, ne donese odluka o promeni imena; suprotno odredbi člana 13. stav 5. ovog zakona;
- 7) u roku od tri dana od dana prijema urednog zahteva ne odredi novi jedinstveni matični broj građanina, suprotno odredbi člana 14. stav 3. ovog zakona;
- 8) ako ne izda nova dokumenta u roku od 30 dana od dana prijema urednog zahteva; suprotno odredbi člana 15. stav 4. ovog zakona.

Član 23.

Novčanom kaznom u iznosu od 100,000 dinara do 500,000 dinara kazniće se pravno lice ako ne izda nova dokumenta u roku od 30 dana od dana prijema urednog zahteva; suprotno odredbi člana 15. stav 4. ovog zakona.

PRELAZNE I ZAVRŠNE ODREDBE

Član 24.

Podzakonski akt iz člana 12. stav 5. ovog zakona, ministar je dužan doneti u roku od 90 dana od dana stupanja zakona na snagu.

Član 25.

Ovaj zakon stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u „Službenom glasniku Republike Srbije“.

O B R A Z L O Ź E N j E

Ustavnopravni osnov za donošenje Zakona o rodnom identitetu sadržan je u članu 23. Ustava Republike Srbije, kojim je zajemčeno pravo na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti, kao i u članu

18. Ustava kojim se jemče ljudska i manjinska prava; a posebno na odredbi da se ljudska i manjinska prava tumače u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje.

Razlozi neophodnosti donošenja Zakona o rodnom identitetu proizlaze iz Zakona o zabrani diskriminacije, kojim je propisano u članu 13. da je diskriminacija na osnovu rodnog identiteta težak oblik diskriminacije. Imajući u vidu da se prema Zakonu o zabrani diskriminacije, diskriminacija transpolnih osoba ima tretirati kao diskriminacija na osnovu pola, te da pravni sistem valja posmatrati kao celinu, to odredbe Zakona o ravnopravnosti polova valja tumačiti u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije i diskriminaciju koju osoba trpi u odnosu na lično svojstvo pol/rod, nakon prilagođavanja tela željenom rodu, tretirati kao diskriminaciju po osnovu pola.

Takođe, treba imati u vidu i niz međunarodnopravnih dokumenata i standarda koje je neophodno ispoštovati, a posebno iz razloga što se Republika Srbija snažno opredelila za put učlanjenja u Evropsku uniju.

Princip br. 3. UN Džogdžakarta principa podvlači samodefinisanu seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao integralni deo ličnosti i jedan je od najosnovnijih suštinskih aspekata samoodređenja, dostojanstva i slobode.

Pravo EU sadrži osnovne principe ravnopravnosti i nediskriminativnosti, koji doprinose razvijanju EU kao nediskriminativnog ambijenta, što se odnosi i na kategoriju transrodnih osoba.

Preporuka Komiteta ministara zemalja članica Saveta Evrope o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta predviđa da države članice treba da preduzmu adekvatne mere da obezbede transrodnim osobama efektan pristup službama za promenu pola, uključujući psihološke, endokrinološke i hirurške ekspertize u oblasti transrodne zdravstvene zaštite, a da pri tom ne budu podvrgnute nerazumnim zahtevima. U dodatku, ni jedna osoba ne bi smela biti subjekat promene pola bez njegovog ili njenog pristanka. Države članice treba da preduzmu adekvatne zakonodavne i druge mere da obezbede da sve mere koje limitiraju troškove promene pola koji su pokriveni zdravstvenim osiguranjem, budu zakonite, objektivne i proporcionalne.

Preporuke Komesara za ljudska prava Saveta Evrope za zemlje članice „Ljudska prava i rodni identitet“ sadrže premise u pogledu unapređenja najznačajnijih sfera bitnih za kvalitet života transrodnih osoba, kao što je neohodnost usvajanja zakonskih odredaba o zločinu izvršenom iz mržnje, kao i omogućavanje specifične zaštite trans osoba u odnosu na zločine i incidente motivisane transfobijom. Predviđa se i neophodnost razvoja brzih i transparentnih procedura u vezi sa promenom imena i pola trans osoba (izvod iz matične knjige rođenih, lične karte, putne isprave, diplome i drugi slični dokumenti); ukidanje sterilizacije i drugih obaveznih medicinskih zahvata kao zakonskog

preduslova za prepoznavanje rodnog identiteta u zakonu, te legalnu promenu imena i pola; mogućnost pristupa tretmanima promene pola (kao što su hormonski, hirurški i psihološki), dostupnost svim transrodnim osobama, kao i njihovo finansiranje iz državnih fondova; ukidanje bilo kakvih ograničenja prava transpolnih osoba da ostanu u već postojećim bračnim zajednicama i nakon priznate promene pola; priprema i implementacija politika koje sprečavaju diskriminaciju i isključivanje transrodnih/polnih osoba sa tržišta rada, edukativnih i zdravstvenih sistema; uključivanje i konsultacija transrodnih/polnih osoba pri kreiranju i implementaciji politike i zakonodavstva koje se odnose direktno na njih; organizovanje edukativnih programa, treninga i kampanja podizanja svesti o postojanju diskriminacije i kršenju ljudskih prava na osnovu rodnog identiteta; obezbediti trening zdravstvenim radnicima, uključujući psihologe/škinje, psihijatre/ice i lekare/ke opšte prakse, o potrebama i pravima transrodnih/polnih osoba, te upoznati sa kriterijumima punog poštovanja transrodnih/polnih osoba; uključiti pitanja ljudskih prava transrodnih/polnih osoba u aktivnosti nacionalnih tela i struktura u nacionalnim sistemima koje se bave ravnopravnošću i ljudskim pravima; razvoj istraživanja koja bi prikupila i analizirala podatke o stanju ljudskih prava transrodnih/polnih osoba, uključujući diskriminaciju i netoleranciju u vezi sa zaštitom prava na privatnost.

Presude Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu u korist transpolnih osoba odnose se uglavnom na dva aspekta transpolnosti, (1) obavezu države da snosi troškove hormonsko-operativnog procesa prilagođavanja/menjanja pola (presude u slučajevima Van Kuk protiv Nemačke i Šlumpf protiv Švajcarske). Sud takođe nalaže obavezu državi da (2) omogući kontinuitet tranzicije pravnim priznavanjem novostečenog pola i omogućavanje promene imena (slučajevi B. protiv Francuske, Gudvin protiv UK, Grant protiv UK, L. protiv Litvanije) i pravo na sklapanje braka sa osobom pola suprotnog od novostečenog (L. protiv UK).

Član 1.

Članom 1. Modela zakona o rodnom identitetu definisano je, u skladu sa Jedinstvenim metodološkim pravilima za izradu propisa („Sl.glasnik RS“ br. 21/2010), koja pitanja i oblasti reguliše zakon.

Član 2.

Članom 2. Modela zakona o rodnom identitetu definisane su osnovne vrednosti na kojima počiva zakon.

Član 3.

Članom 3. Modela zakona o rodnom identitetu definisani su osnovni pojmovi koji se koriste u zakonu, jer je zbog specifičnosti tematike neophodno dati jasna i precizna objašnjenja na šta se odnose ti pojmovi.

Pojmovi pol i rod u ovom Modelu zakona oslanjaju se u potpunosti na Zakon o ravnopravnosti polova iz 2009. godine.

Treba razlikovati rodnu neusklađenost od rodne disforije. Rodna neusklađenost se odnosi na situacije kada se nečiji rodni identitet, rodna uloga, ili izražavanje rodne pripadnosti razlikuje od kulturnih normi koje su propisane za ljude određenog pola.

Rodna disforija se odnosi na neusaglašenost i uznemirenost koja je prouzrokovana razlikom između nečijeg rodnog identiteta i pola koji je toj osobi pripisan po rođenju (koja je povezana sa rodnom ulogom i/ili primarnim i sekundarnim polnim karakteristikama). Samo neke, ali ne sve rodno neusklađene osobe, imaju iskustvo rodne disforije u nekim momentima svoga života. Na raspolaganju treba da budu tretmani kojim se pomaže tim osobama u pogledu njihove uznemirenosti da ispituju svoj rodni identitet i da pronađu rodnu ulogu koja im odgovara. Ti tretmani su uvek individualizovani, jer ono što pomaže jednoj osobi da umanjí svoju uznemirenost, može biti veoma različito od onoga što pomaže nekoj drugoj osobi. Taj proces može, ali ne mora da obuhvati promenu u načinu izražavanja svoje rodne pripadnosti ili telesnu modifikaciju. Opcije u medicinskim tretmanima uključuju, na primer, feminizaciju ili maskulinizaciju tela kroz hormonsku terapiju i/ili hirurški zahvat, koji su efikasni u umanjivanju rodne disforije i medicinski su neophodni mnogim ljudima. Rodni identitet i izražavanje rodne pripadnosti su raznoliki, pa su hormonski tretmani i operacija samo dve od mnogih opcija koje su na raspolaganju radi pružanja pomoći ljudima da ostvare usaglašenost sa samim sobom i sopstvenim identitetom.

Član 4.

Da bi se ostvarilo pravo na slobodan razvoj ličnosti i slobodno izražavanje i priznanje rodnog identiteta, neophodno je pravno priznanje željenog/novostečenog pola na sistematski način u svim vidovima službene i institucionalne komunikacije. Na osnovu preporuka Radne grupe za analizu pravnog položaja transpolnih osoba Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnika građana, neophodne bi bile izmene i dopune većeg broja zakona (Zakona o matičnim knjigama, Porodičnog zakona, Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju, Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Zakona o visokom obrazovanju, Zakona o radu i Pravilnika o radnoj knjižici itd.).

Međutim, to nije racionalno, jer je to mnogo duži i skuplji put, nije efikasan (izmene i dopune niza pomenutih zakona obuhvataju svaka za sebe dugotrajno postupanje pre i posle ulaska u skupštinsku proceduru), a da se pri tom ne garantuje da će se regulisati sva, pa ni ona značajnija pitanja za položaj transpolnih osoba, a još manje njihova konzistentnost u pravno sistemskom smislu.

Pojedinačne zakonske korekcije amandmanskog tipa nisu sistemsko rešenje problema, do koga se može doći najracionalnije donošenjem jednog posebnog zakona sa celovitim pristupom materiji regulisanja pravnog položaja trans osoba. Takve promene regulišu samo u najboljem slučaju pravni položaj transpolnih osoba, dakle onih koji su prošli hormonsko-operativnu tranziciju prilagođavanja pola, ali ne i onih brojnijih kategorija koje se karakterišu rodnom neusklađenošću/disforijom, kao i onih koji se nalaze u različitim fazama tranzicije ka željenom polu.

Prednost jedinstvenog zakona tipa ovog Modela zakona o rodnom identitetu je upravo u kvalitetnom priznavanju prava na slobodan razvoj većeg broja kategorija lica, čiji je pravni status za sada neuređen. To su npr. osobe u procesu tranzicije u fazi hormonskog tretmana, koji traje najkraće godinu dana i prethodi hirurškoj intervenciji prilagođavanja pola. U tom periodu se ove osobe vidljivo razlikuju od pola označenog u njihovim dokumentima, i samim tim, postaju izložene različitim vrstama životnih problema, diskriminacije i nasilja. Pojedinačne, amandmanske izmene koje su pomenute mogu da regulišu samo situacije u kojima se nalaze one osobe iza kojih se nalazi završena hormonsko-operativna promena/prilagođavanje pola, ali ne i one koji su u tranziciji, ili još brojniju kategoriju lica koja pate od tzv. rodne disforije, a nisu se još odlučile da izvrše prilagođavanje pola. Pravno regulisanje njihovog statusa i različitih životnih situacija na način predviđen ovim Modelom zakona o rodnom identitetu omogućava im da žive i funkcionišu ravnopravno u društvenoj zajednici, porodičnom i profesionalnom ambijentu u željenom polnom i rodnom identitetu i bez potpune ili okončane tranzicije hormonsko-operativnog tipa.

Pod pojmom rodna disforija porazumeva se osećaj dubokog, unutrašnjeg nesklada između biološkog pola lica i njegovog rodnog identiteta, utvrđeno od strane lekara psihijatrijske struke, koji se može, ali ne mora otklanjati medicinskim putem (endokrinološkim i hirurškim putem);

Transrodnost po uporedno-pravnim praksama nije više poremećaj, i od maja 2013, pojam rodni poremećaj je zamenjen neutralnijim terminom rodna disforija i zahtevaju se građanska prava i potrebna nega transrodnih osoba .

Član 5.

Potrebno je da diskriminacija sa kojom se suočavaju trans* osobe u svim sferama privatnog i društvenog života bude eksplicitno zabranjena, a ne podrazumevana pod opštim antidiskriminativnim odredbama. Transrodne osobe, često od najranijeg detinjstva, izražavaju „rodno netipično“ ponašanje,

što ih izlaže vršnjačkom zlostavljanju, odbacivanju, izolaciji, a neretko se suočavaju i sa nerazumevanjem u primarnoj porodici, što značajno utiče na celokupan proces razvoja, te konsekvntno, na školovanje, kasnije mogućnosti zaposlenja, na tretman na radnom mestu, kao i u svim ostalim sferama života. Kako su promene, naročito u fazama „tranzicije“, vidljive, mnoge transrodne osobe se u pogledu pojavnosti i drugih dimenzija identiteta ne uklapaju u binarni rodni obrazac, nesumnjivo da ih to neprestano izlaže višeslojnoj diskriminaciji i nasilju u sredini u kojoj žive. Istovremeno postoji veoma mali broj službenih lica koja su upoznata sa složenom problematikom sa kojom se transrodne osobe svakodnevno suočavaju, a koje u okviru servisa i institucija u kojima rade mogu pružati adekvatnu podršku.

Iako se transrodne osobe suočavaju sa mnoštvom problema od najranijih faza svog života, upravo su administrativno-birokratske procedure ono što najčešće prijavljuju kao najveću prepreku u ostvarivanju svojih prava. U Srbiji se tek postepeno formira svest o potrebi priznavanja transpolnim osobama njihovog novostečenog pola i novog imena radi pravnog kontinuiteta promena započetih hormonsko-operativnim putem. Zbog toga je krucijalni problem u vezi sa nepostojanjem zakonskih rešenja koja bi štitila prava transrodnih osoba i omogućila jasnu i brzu promenu ličnih dokumenata. Dosadašnja haotična, neujednačena praksa po ovom pitanju je transrodne osobe izuzetno iscrpljivala, uskraćujući im pravo na rad, direktno ili indirektno, usled dužine trajanja, kao i usled neadekvatnog tretmana od strane zaposlenih u nadležnim organima uprave.

Shvatanja o transpolnosti su se dinamično menjala u drugoj polovini dvadesetog i na početku dvadeset i prvog veka, i još uvek se intenzivno menjaju. Nije potrebno da u Srbiji prođu decenije u vođenju diskusija koje su u svetu već završene i zaključene, već treba logično poći odmah od prihvaćenog shvatanja našeg vremena o položaju transpolnih osoba zasnovanog na njihovim neotuđivim ljudskim pravima. Opšti interes je da svi građani, pa i nepopularne manjine, budu podjednako efikasno pravno i faktički zaštićeni od nasilja i diskriminacije. Da to za sada nije slučaj, potvrđuju kako domaći, tako i redovni izveštaji međunarodnih organizacija o ljudskim pravima u Srbiji, po kojima se za sve grupe obuhvaćene akronimom LGBT konstatuje da pripadaju diskriminisanim manjinama, i da su izložene visokom nivou javno i privatno izražene fobičnosti i netrpeljivosti.

Član 6.

Članom 6. Modela zakona uređuje se pravo na zdravstvenu zaštitu iz sredstava fonda za obavezno zdravstveno osiguranje licima sa rodnom disforijom, na način da im se garantuje pravo na zdravstvene usluge kojima se otklanja nesklad između biološkog pola i rodnog identiteta iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja, a sve u skladu sa propisima kojima se uređuje zdravstveno osiguranje. Predložena odredba nadovezuje se na Zakon o izmenama i dopunama Zakona o zdravstvenom osiguranju („Službeni glasnik RS“, broj 57/11) od 1. avgusta 2011. godine.

Naime, odredbom člana 61. stav 1. tačka 12, Zakona o zdravstvenom osiguranju („Službeni glasnik RS“, br. 107/05 i 109/05) bilo je propisano da se osiguranim licima u okviru obaveznog zdravstvenog osiguranja ne obezbeđuje zdravstvena zaštita koja obuhvata dijagnostiku i lečenje seksualne disfunkcije ili seksualne neadekvatnosti, uključujući impotenciju, zdravstvene usluge, lekove i medicinsko-tehnička pomagala koja su vezana za promenu pola i reverzija prethodne dobrovoljne hirurške sterilizacije, ali je članom 23. Zakona o izmenama i dopunama ovog zakona („Službeni glasnik RS“, broj 57/11) od 1. avgusta 2011. godine izmenjena navedena odredba člana 61. stav 1. tačka 12, osnovnog Zakona, tako što je posle reči: „promena pola“, dodata zapeta, kao i reči: „osim ako ovim zakonom nije drukčije određeno“. Članom 15. navedenog Zakona o izmenama i dopunama Zakona o zdravstvenom osiguranju, izmenjen je i dopunjen član 45. Zakona o zdravstvenom osiguranju, tako što je dodata nova alineja, te nakon stupanja na snagu ovih izmena, odredba člana 45. tačka 1, alineja 4. propisuje da u ostvarivanju prava na zdravstvenu zaštitu iz obaveznog zdravstvenog osiguranja iz čl. 34. - 44. ovog zakona, osiguranim licima se obezbeđuje najmanje 65% plaćanja od cene zdravstvene usluge iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja za promenu pola iz medicinskih razloga. Iako se promena polnog identiteta popularno zove „promena pola“, ona je u stvari samo izmena fizičkih (sekundarnih polnih) karakteristika, pa je adekvatniji termin koji se preporučuje za korišćenje „prilagođavanje pola“.

Svetska Asocijacija za zdravlje transrodnih osoba (WPATH) je definisala i ponudila tretman lečenja koji uključuje tri faze lečenja: procena stanja osobe i utvrđivanje dijagnoze rodne disforije, hormonske terapije koje uključuju medicinske tretmane hormonima za željeni pol, i na kraju kao treća faza tu su operativni zahvati za promenu genitalija i drugih polnih karakteristika. Kao što je navedeno, pod pojmom rodna disforija porazumeva se osećaj dubokog, unutrašnjeg nesklada između biološkog pola lica i njegovog rodnog identiteta, utvrđen od strane lekara psihijatrijske struke, koji se može, ali ne mora otklanjati medicinskim putem (endokrinološkim i hirurškim putem), pa se predloženom odredbom predviđa da se licu sa rodnom disforijom omogući ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu iz obaveznog zdravstvenog osiguranja, za zdravstvene usluge kojima se otklanja nesklad između njegovog biološkog pola i rodnog identiteta tokom svih faza lečenja.

Predložena odredba u skladu je sa preporukom Komiteta ministara zemalja članica Saveta Evrope CM/Rec (2010)5 da: „Zemlje članice treba da preduzmu adekvatne mere da obezbede transrodnim osobama efektan pristup službama za promenu pola, uključujući psihološke, endokrinološke i hirurške ekspertize u oblasti transrodne zdravstvene zaštite, a da pri tom ne budu podvrgnute nerazumnim zahtevima; nijedna osoba ne bi smela biti subjekat promene pola bez njegovog ili njenog pristanka¹.“ Jedna od preporuka Komesara za ljudska prava Saveta Evrope kada je u pitanju dostupnost

¹ Preporuka CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara zemalja članica Saveta Evrope o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualneorijentacije ili rodnog identiteta (Usvojio Savet ministara 31.marta 2010. na svojoj 1081. Sednici Zamenika ministara).

zdravstvenih usluga, glasi da bi države članice Saveta Evrope trebalo da obezbede licima sa rodnom disforijom: „Mogućnost pristupa tretmanima promene pola (kao što su hormonski, hirurški i psihološki), kao i njihovo finansiranje iz državnih fondova.“²

Evropski sud za ljudska prava (dalje: Sud) je u više svojih odluka izrazio stav po pitanju položaja lica sa rodnom disforijom u periodu od 1979. godine, kada se po prvi put pojavio jedan takav predmet, pa sve do danas. U svojoj odluci u slučaju Van Kück v. Germany (2003) Sud je istakao „Da je država u obavezi da omogući plaćeni medicinski tretman transseksualnosti, kao i kontinuitet procesa promene pola obezbeđujući adekvatno rešavanje pravnog statusa trans osoba“. Sud je dalje u svojoj odluci u predmetu Sheffield and Horsham v. The United Kingdom (2009) skrenuo pažnju donosiocima odluka „da države Ugovornice treba stalno i iznova da razmatraju ovu oblast u kontekstu povećanog društvenog prihvatanja fenomena i povećanog priznanja problema sa kojima se transseksualci u post-operativnom periodu suočavaju“³. Sa stanovišta ljudskih prava i adekvatne medicinske pomoći, dijagnostifikovanje mentalnog poremećaja ne sme biti uslov da se trans osobi pruži adekvatna medicinska nega koja će biti pokrivena delom ili u celosti od strane zdravstvenog osiguranja (mišljenje Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Schlumpf v. Switzerland (2009)).⁴

Pravno shvatanje bazirano na slučajevima Evropskog suda za ljudska prava razmatra pravo na polno samoodređenje kao jedan od aspekata prava na poštovanje svačijeg privatnog života, koje je garantovano članom 8. Konvencije i zahteva od država članica Saveta Evrope da obezbede mogućnost podvrgavanja operaciji potpunog prilagođavanja pola, ali i da program zdravstvenog osiguranja pokrije i „medicinski neophodne“ tretmane uopšte, čiji je operativni zahvat samo jedan deo. Kada zakoni obezbeđuju pokrivanje troškova potrebne zdravstvene zaštite od strane javnih ili privatnih sistema osiguranja, tada takvo pokrivanje treba da bude obezbeđeno na razuman, nearbitraran i nediskriminativan način, uzimajući u obzir takođe pristupačnost izvora finansiranja.

Predložena odredba nadovezuje se i na odluku Ministarstva zdravlja, koje je Rešenjem broj 119-01-133/2012-20 od 13. marta 2012. godine obrazovalo Republičku stručnu komisiju za lečenje transrodnih poremećaja, sa zadatkom da „utvrdi stručno metodološke i doktrinarne stavove u oblasti transrodnih poremećaja, radi usklađivanja stručnih predloga i stavova referentnih zdravstvenih

² Human Rights and Gender Identity, Commissioner for Human Rights, Council of Europe, Strasbourg, 2009.

³ Vidi odluku Schlumpf v. Switzerland (2009), odluka dostupna na:<http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/0/1b52d41d1efa5cafc1257540004b324a?OpenDocument>

⁴ Vidi odluku Schlumpf v. Switzerland (2009), odluka dostupna na:<http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/0/1b52d41d1efa5cafc1257540004b324a?OpenDocument>

ustanova, stručnih, odnosno profesionalnih udruženja, visokoškolskih ustanova, kao i istaknutih stručnjaka u sprovođenju zdravstvene zaštite u oblasti transrodnih poremećaja; prati i analizira rad zdravstvenih ustanova koje obavljaju zdravstvenu zaštitu u oblasti transrodnih poremećaja i predlaže mere za unapređivanje rada zdravstvenih ustanova, odnosno zdravstvenih radnika i zdravstvenih saradnika; predlaže vodiče dobre prakse u postupku zdravstvene zaštite u oblasti transrodnih poremećaja; utvrđuje standarde za zdravstvenu zaštitu koja se obezbeđuje iz sredstava obaveznog osiguranja u postupku promene pola iz medicinskih razloga; odgovarajućim visokoškolskim ustanovama predlaže programe stručnog usavršavanja zdravstvenih radnika i zdravstvenih saradnika u oblasti transrodnih poremećaja; prati razvoj nauke u oblasti transrodnih poremećaja i ostavljuje saradnju sa referentnim inostranim ustanovama u ovoj oblasti i druge poslove od značaja za lečenje transrodnih poremećaja“.

U Beogradu se još od 1989. godine obavljaju operacije promene pola. Pionir u operacijama promene pola, bio je sada pokojni prof. dr Savo Perović, koji je prvu operaciju promene pola u Srbiji obavio 1989. godine. Danas, nešto više od dvadeset godina kasnije, Srbija je prepoznata u svetu kao jedan od centara za edukaciju kadrova koji se bave operacijama promene pola, ima četiri specijalizovana centra za ovu vrstu operacija, a veliki broj stranih državljana dolazi u Srbiju na operaciju promene pola, jer su cene takvih zahvata u inostranstvu i do deset puta veće. Iako nema zvaničnih podataka o tačnom broju lica koja su prošla kroz proces „promene pola u Srbiji, prema podacima Republičke stručne komisije za lečenje transrodnih poremećaja u Srbiji je u periodu od 1988 – 2013. godine, više od 150 osoba prošlo kroz proces „promene – prilagođavanja“ pola.

Član 7.

Saglasno odredbama Ustava i pozitivnim propisima koji uređuju ovu oblast, predloženim članom 7. Modela zakona uređuje se pravo na pristanak i pravo na obaveštenje lica sa rodnom disforijom, kada su u pitanju medicinske mere koje se tiču njegovog života i zdravlja. Kako je proces otklanjanja nesklada između biološkog pola i rodnog identiteta lica sa rodnom disforijom veoma komplikovan i dug proces, na ovaj način skreće se posebna pažnja na značaj poštovanja prava lica sa rodnom disforijom da bude obavешteno o svim predloženim medicinskim merama, njihovom trajanju, cilju, mogućim rizicima, sporednim i trajnim posledicama izazvanim konkretnom medicinskom merom, kao i važnosti instituta pristanka pacijenta na medicinsku meru.

Pristanak lica sa rodnom disforijom na medicinsku intervenciju predstavlja jedno od osnovnih prava pacijenta, to je izraz čovekovog prava na samoodređenje u odnosu na vlastito telo. Pravo na samoodređenje je neotuđivo, i njegov je smisao u tome da pacijent slobodno odlučuje hoće li se podvrgnuti lečenju ili ne, i kod kog lekara će to učiniti. Pravo na samoodređenje osnov ima u Ustavu RS koji u članu 25. propisuje neprikosновенost fizičkog i psihičkog integriteta. Pristanak pacijenta

predstavlja pravni i etički izraz pacijentovog prava da njegova autonomija i samoodređenje budu poštovani. Pravo pacijenta na samoodređenje je nezaobilazna granica za svakog lekara.

Predložena odredba u skladu je sa Konvencijom Saveta Evrope o ljudskim pravima i biomedicini (u daljem tekstu Konvencija SE), koju je Srbija ratifikovala 2010. godine, gde pravo na obaveštenje podrazumeva pravo pacijenta da od nadležnog zdravstvenog radnika dobije obaveštenje koje mu je potrebno kako bi doneo odluku da pristane ili ne pristane na predloženu medicinsku meru. U skladu sa odredbama Evropske povelje o pravima pacijenata, to obaveštenje je nadležni zdravstveni radnik dužan da da blagovremeno, na način koji je razumljiv pacijentu, pa je stoga utvrđeno da to obaveštenje zdravstveni radnik daje usmeno, kako bi mogao biti ispunjen uslov prilagođenosti obaveštenja svakom pojedinom pacijentu. Sadržaj obaveštenja koje je dužan da da zdravstveni radnik, definisan je u skladu sa odredbama Konvencija SE, Evropske povelje i Principima Svetske zdravstvene organizacije koje govore o sadržaju obaveštenja. Predložena odredba u skladu je sa odredbama Zakona o pravima pacijenata (čl.11 i 15. „Sl. glasnik RS“ br. 45/13).

Da bi lice sa rodnom disforijom bilo u mogućnosti da da svoj pristanak na neku medicinsku meru, ono mora da zna sa čime se saglašava, šta će se sa njim dešavati i šta se može desiti. Samo u tom slučaju ono je u mogućnosti da uzme u obzir razloge za i protiv neke medicinske mere i da donese razumnu odluku koja se tiče njegovog zdravlja. Međutim, lice sa rodnom disforijom je najčešće medicinski laik i o medicini ili ne zna ništa ili zna jako malo. Lekar je zato dužan da mu pruži adekvatno obaveštenje o medicinskoj meri, ne čekajući da o tome bude pitan (Član 11. Zakona o pravima pacijenata). Pristanak na medicinsku meru kojoj nije prethodilo potrebno obaveštenje ne obavezuje, i lekar koji tu meru preduzme snosi rizik štetnih posledica (Član 15. stav 2. Zakona o pravima pacijenata).

Mera obaveštenja koje treba dati pacijentu je pravno pitanje i ono nije i ne sme biti preupšteno slobodnoj oceni lekara. U slučaju spora o njemu odlučuje sud. Obaveštenje zato treba da obuhvati sve činjenice koju su bitne za pacijentovu odluku da na predloženu medicinsku meru pristane. U te činjenice spadaju: dijagnoza i prognoza bolesti; kratak opis, cilj i korist od predložene medicinske mere, vreme njenog trajanja i moguće posledice ako se ona preduzme, odnosno ne preduzme; vrsta i verovatnoća mogućih rizika, bolne i druge sporedne ili trajne posledice; alternativne metode lečenja; moguće promene pacijentovog stanja posle preduzimanja predložene medicinske mere, kao i moguće nužne promene u načinu života pacijenta; dejstvo lekova i moguće sporedne, neželjene, posledice tog dejstva (član 11. Zakona o pravima pacijenata).

Pristanak lica sa rodnom disforijom podrazumeva da postoji izjava o saglasnosti sa medicinskom merom koju lekar predloži i koja tu meru opravdava sa stanovišta prava i morala. Ako nekoj medicinskoj meri nije prethodio pristanak pacijenta, tada je taj pristanak protivpravan i nemoralan. Sposobnost za pristanak na medicinsku meru ne poklapa se sa poslovnom sposobnošću u smislu građanskog prava, niti sa uračunljivošću u smislu krivičnog prava.

Budući da je reč o izjavi volje kojom se lekar ovlašćuje da na određeni način deluje na lična dobra pacijenta, neophodno je, što se članom 7. i propisuje, da nadležni zdravstveni radnik, informaciju o pruženom obaveštenju upiše u medicinsku dokumentaciju.

Sloboda pristanka podrazumeva da je pristanak dat dobrovoljno, da se može u svakom trenutku opozvati, te da se odluka pacijenta kakva god ona bila mora poštovati. Smatra se da je pristanak dat dobrovoljno, ukoliko je dat bez pritiska od strane bilo koga. Mora biti dat bez bilo kakvog oblika prisile, ucene, nagovaranja, obmane, prevarnog navođenja na pristanak, manipulacije informacijama. Da bi se radilo o neslobodnom pristanku, manipulacija informacijama ne mora biti svesna ili zlonamerna. O manipulaciji, pa stoga i neslobodnom pristanku će se raditi i ako je informacija data na taj način da se pacijenta dovede do toga da izabere upravo ono što lekar želi.

Član 8.

Članom 8. Modela zakona uređuje se zabrana obavezne sterilizacije lica sa rodnom disforijom koje je odlučilo da hirurškim putem prilagodi biološki pol svom rodnom identitetu, odnosno zabrana uklanjanja reproduktivnih organa licu sa rodnom disforijom bez njegovog pisanog pristanka, koji je zabeležen u medicinskoj dokumentaciji lica sa rodnom disforijom.

U prilogu ovakvom zakonskom rešenju je i Preporuka Komesara za ljudska prava Saveta Evrope za zemlje članice Saveta Evrope koja glasi: „Ukidanje sterilizacije i drugih obaveznih medicinskih zahvata kao zakonskog preduslova za prepoznavanje rodnog identiteta u zakonu, te legalnu promenu imena i pola.“⁵ Takođe, sve je veći broj država koje zabranjuju prinudnu sterilizaciju lica sa rodnom disforijom koje je odlučilo hirurškim putem prilagoditi biološki pol svom rodnom identitetu - navešćemo samo neke od njih: Španija, Portugal, Mađarska, Finska, Ujedinjeno Kraljevstvo, Nemačka, Argentina itd.

Izričitim definisanjem zabrane preduzimanja ove invazivne medicinske mere naglašava se pravo lica sa rodnom disforijom na samoodređenje, koje proističe iz čovekovog dostojanstva koje je „neprikosnoveno i svi su dužni da ga poštuju i štite.“ U velikom broju slučajeva lica sa rodnom disforijom nisu učestvovala u odlučivanju o svom lečenju, već su bila dužna da se povinuju odluci lekara kao stručnjaka. Da bi lice sa rodnom disforijom moglo da da svoj pristanak na neku medicinsku intervenciju, ono mora imati dovoljno informacija o toku lečenja, metodama, terapiji, jasne informacije o troškovima lečenja, trajanju hospitalizacije, mogućim komplikacijama i postoperativnoj rehabilitaciji nakon različitih operativnih zahvata. Operativni zahvat na polnim organima može se izvesti samo onda kada postoji adekvatna dokumentacija kojom se dokazuje da je sprovedena sveobuhvatna procena i da osoba zadovoljava kriterijume podobnosti i spremnosti.

⁵ Human Rights and Gender Identity, Commissioner for Human Rights, Council of Europe, Strasbourg, 2009.

Zakon o pravima pacijenata uređuje pravo pacijenta na samoodlučivanje i pristanak (čl. 15- 19). Shodno Zakonu „pacijent ima pravo da slobodno odlučuje o svemu što se tiče njegovog života i zdravlja, osim u slučajevima kada se direktno ugrožava život i zdravlje drugih lica“. To znači da odluka lica sa rodnom disforijom ima prednost nad medicinskim razlozima lečenja, jer ličnost, odnosno autonomija osobe ima prednost u odnosu na medicinske ciljeve neke medicinske mere. Za lečenje pacijenta lekara ne ovlašćuju ni simptomi bolesti, ni medicinska indikacija, već samo pristanak pacijenta. Svaki medicinski tretman mora se upravljati najboljim interesom pojedinca i mora biti prilagođen specifičnim potrebama tog pojedinca u svakom konkretnom slučaju. U slučaju trans osoba, potpuno je neopravdana i suprotna njihovim potrebama, težnja da se svim trans osobama koje se pritom međusobno razlikuju, propiše jedna ista terapija koja će odgovarati svima na jednak način.

Danas se odnos između lekara i pacijenta zasniva na poverenju, umesto paternalističkog odnosa, neguje se odnos partnerstva i lekar je dužan da vodi računa ne samo o dobru pacijenta, već i o autonomiji njegove volje. To važi čak i onda kada je pacijentova volja nerazumna, o čemu govori član 17. Zakona o pravima pacijenata: „Pacijent ima pravo da predloženu medicinsku intervenciju odbije, čak i u slučaju kada se njome spašava ili održava njegov život. Nadležni zdravstveni radnik dužan je da pacijentu ukaže na posledice njegove odluke o odbijanju predložene medicinske mere i da o tome zatraži pismenu izjavu pacijenta“.

U slučaju da pacijent ne želi da se pismenim putem izjasni o odbijanju medicinske intervencije, lekar je tada dužan da o tome sačini službenu belešku. Članom 44. Zakona o pravima pacijenata predviđena je kazna za zdravstvenu ustanovu ukoliko bez pristanka pacijenta, odnosno protivno njegovoj volji ili bez pristanka zakonskog zastupnika poslovno nesposobnog pacijenta, nad pacijentom budu preduzete medicinske mere suprotno odredbama ovog zakona. Zdravstvena ustanova kazniće se u tom slučaju novčanom kaznom od 300.000 do 1.000.000 dinara. Pristanak pacijenta na medicinsku intervenciju nije punovažan u sledećim situacijama: kada nije dat u pismenom obliku koji zakon traži; kada pacijent nije bio sposoban da pristane, niti postoje uslovi za pretpostavljeni pristanak; kada pacijent nije prethodno obavешten o činjenicama od kojih zavisi njegov pristanak ili kada obavешtenje nije bilo potpuno ili blagovremeno; kada mera na koju je pacijent pristao nije bila medicinski indikovana; i kada nije poštovana pacijentova volja da medicinsku meru preduzme određeni lekar. U tim slučajevima govorimo o nepunovažnom pristanku pacijenta, odnosno o samovoljnom lečenju od strane lekara. Lečenje bez punovažnog pristanka ima karakter protivpravne radnje i povlači za sobom građansku i krivičnu odgovornost.

Pristanak nije samo osnov opravdanja za povredu tela, već istovremeno i saglašavanje sa neizbežnim rizicima jednog medicinskog zahvata. Valja spomenuti i presudu Vrhovnog suda Srbije koji je 1995. godine, po prvi put zauzeo stav da „zdravstvena ustanova odgovara za štetne posledice operativnog lečenja, ako pacijentu nije predočila sve moguće posledice operativnog zahvata na koji je on inače pristao“ (Odluka Rev. 2714/92, od 8. aprila 1993, Bilten sudske prakse Vrhovnog suda Srbije, br.

1/1995, str.28-31). Posle ove presude i sudovi niže nadležnosti u Srbiji sledili su stav da lečenje bez punovažnog pristanka povlači građansku odgovornost lekara, odnosno zdravstvene ustanove.

Zahtevanjem sterilizacije ili neke druge operacije kao preduslova za pravno priznavanje promene pola, ignoriše se činjenica da i pored toga što pojedine trans osobe žele da se podvrgnu postupku „potpunog rodnog prilagođavanja“ često to i nije slučaj. Nekada operaciju uopšte nije ni moguće obaviti, razlozi mogu biti zdravstvene, ali i finansijske prirode (npr. pacijent zbog određenih zdravstvenih predispozicija nije u stanju da podnese operaciju, ili pak pacijent nije u mogućnosti da bez pomoći socijalnog osiguranja plati tako skup tretman).

Član 9.

Pravo na zaštitu podataka o ličnosti je jedno od osnovnih ljudskih prava, zajemčeno članom 42. Ustava Republike Srbije. Stavom 2. tog člana određeno je da se prikupljanje, držanje, obrada i korišćenje podataka o ličnosti uređuje zakonom. Ustavom zajemčeno pravo na zaštitu podataka o ličnosti, tj. ostvarivanje ovog prava, je uređeno Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti („Sl. glasnik RS“, br. 97/08, 104/09 - dr. zakon, 68/12 – Odluka US i 107/12), koji predstavlja opšti zakon u ovoj oblasti. Zakoni koji uređuju posebne oblasti, kao što su zdravstvo, prosveta, trgovina itd, takođe sadrže odredbe od značaja za zaštitu podataka o ličnosti. Ove odredbe moraju biti u skladu sa ustavnim načelima i međunarodnim standardima zaštite podataka o ličnosti, kao i odredbama Zakona o zaštiti podataka o ličnosti. Stoga se u posebnim zakonima mora preciznije i detaljnije urediti ova materija u skladu sa specifičnostima oblasti koja se uređuje zakonom. To se odnosi i na uređivanje obrade podataka o ličnosti transrodnih i transpolnih osoba.

Pravo na zaštitu podataka o ličnosti je element prava na privatnost, što je posebno značajno pitanje za transrodne i transpolne osobe. Podaci o ličnosti koji otkrivaju najintimnije sfere ljudskog bića (npr. podaci o zdravstvenom stanju, seksualnoj orijentaciji, veroispovesti i sl.) u svim zakonodavstvima imaju tretman posebne kategorije podataka i kao takvi uživaju viši stepen zaštite, a uslovi za njihovu obradu su strožiji.

Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti kao naročito osetljivi podaci definisani su podaci koji se odnose na nacionalnu pripadnost, rasu, pol, jezik, veroispovest, pripadnost političkoj stranci, sindikalno članstvo, zdravstveno stanje, primanje socijalne pomoći, žrtvu nasilja, osudu za krivično delo i seksualni život. Ovi podaci se mogu obrađivati samo na osnovu slobodno datog pristanka lica, koji mora biti u pisanoj formi, osim kada zakonom nije dozvoljena obrada ni uz pristanak. Samo podaci koji se odnose na pripadnost političkoj stranci, zdravstveno stanje i primanje socijalne pomoći mogu se obrađivati bez pristanka lica, uz izričito zakonsko ovlašćenje (čl. 16 i 17. Zakona o zaštiti podataka o ličnosti).

Imajući u vidu da obrada podataka o ličnosti transrodnih i transpolnih lica podrazumeva duboko zadiranje u privatnost tih lica, toj kategoriji podataka je potrebno dati status naročito osetljivih podataka o ličnosti. Shodno tome, te podatke treba obrađivati samo u skladu sa odredbama Zakona o rodnom identitetu ili na osnovu pismenog pristanka lica na koje se podaci odnose.

Član 10.

Postojanje procedura i mogućnost promene ličnih identifikacionih dokumenata i drugih javnih isprava (lična karta, pasoš, vozačka dozvola, izvodi iz matičnih knjiga, svedočanstva i diplome o stečenom obrazovanju, radne knjižice itd.) od vitalnog su značaja za transpolne osobe da bi živele u skladu sa željenim polom i rodom. Nakon što transpolna osoba završi sa hirurškim zahvatima i svoje telo prilagodi željenom polu i rodu, potrebno je uskladiti faktičko stanje sa pravnim stanjem, tj. potrebno je promeniti sve lične podatke koji ukazuju na biološki pol i podatke upisane rođenjem, zameniti i uskladiti sa faktičkim stanjem. Naravno, ovo pitanje postaje aktuelno i pre početka hirurških zahvata, u fazi uzimanja hormonske terapije, u kom je lice u nekoj vrsti pravnog vakuma, jer se telo intenzivno menja.

U dokumentima je potrebno promeniti sve one podatke koji ukazuju na pol osobe, a to su oznaka pola i lično ime osobe.

Član 11.

Prvi podatak koji je potrebno promeniti, odakle sve počinje, jeste izmena oznake pola u izvodu iz matične knjige rođenih. U Republici Srbiji ne postoje zakonom uređene procedure za promenu oznake pola u izvodu iz matične knjige rođenih, niti propisi koji regulišu priznavanje pravnih posledica prilagođavanja pola željenom rodu.

Do donošenja zakona kojim će biti regulisana pitanja promene oznake pola u matičnim knjigama, smernice organima uprave nadležnim za vođenje matičnih knjiga dao je Ustavni sud Republike Srbije u odluci broj UŽ - 3238/2011 od 8. marta 2012. godine, koji je stao na stanovište da su organi iz člana 6. st. 2. i 4. Zakona o matičnim knjigama stvarno nadležni da odlučuju o zahtevu za upis promene podataka o polu. Tom odlukom je naloženo Opštinskoj upravi opštine Z da, u roku od 30 dana od dana dostavljanja te odluke, odluči o zahtevu podnosioca ustavne žalbe za promenu podataka o polu u matičnoj knjizi rođenih. U obrazloženju svoje odluke Ustavni sud je naveo između ostalog: „...po oceni Ustavnog suda nesporno da je prema važećim propisima opštinska (gradska) uprava, odnosno matičar kao ovlašćeno lice, jedini nadležan organ koji može izvršiti upis, a time i promenu podataka u matičnu knjigu rođenih, venčanih ili umrlih, te da je u konkretnom slučaju „pozitivna obaveza“ upravo

na matičnoj službi koja vodi knjigu rođenih za matično područje na kome je upisana činjenica rođenja za podnosioca ustavne žalbe... da u nedostatku izričitog zakonskog uređenja o upisu promene podataka o polu u matičnoj knjizi rođenih, odredbe Zakona o matičnim knjigama treba tumačiti na način da se i upis promene podataka o polu može izvršiti analognom primenom zakonskih odredaba koje uređuju upis činjenice rođenja i svih ostalih podataka, uključujući i pol, koji se u matičnu knjigu upisuje za lice rođeno u zdravstvenoj ustanovi. Drugim rečima, ako zdravstvena ustanova prilikom nečijeg rođenja nadležnom matičaru prijavljuje i podatak o polu deteta, onda se, po shvatanju Ustavnog suda, ne može smatrati nedovoljnom dokumentacija druge zdravstvene ustanove o tome da je u toj ustanovi nad određenim licem izvršena hirurška intervencija, čija je posledica promena pola ranije upisanog u matičnu knjigu. ...Polazeći od svega navedenog, Ustavni sud je ocenio da je Opštinska uprava opštine Z, propuštajući da se upusti u meritorno odlučivanje o zahtevu podnosioca ustavne žalbe i da, ukoliko on poseduje relevantnu dokumentaciju nadležne zdravstvene ustanove, izvrši upis promene podataka o polu u matičnoj knjizi rođenih, istovremeno propustila i da izvrši svoju „pozitivnu obavezu“ kojom bi uskladila pravno sa faktičkim stanjem i tako obezbedila podnosiocu ustavne žalbe da nakon hirurške promene pola, ostvari prava koja mu jemče i Ustav Republike Srbije i Evropska konvencija...“.

Ustavni sud je u navedenoj odluci utvrdio da je Opštinska uprava opštine Z, donošenjem zaključka o stvarnoj nenadležnosti, propustila da odluči o zahtevu podnosioca ustavne žalbe za promenu podataka o polu i time povredila njegovo pravo na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti, zajemčeno članom 23. Ustava Republike Srbije, kao i pravo na poštovanje privatnog života, zajemčeno članom 8. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, konstatujući da „sfera privatnog života nekog lica nesumnjivo uključuje, pored ostalog, i njegovu polnu pripadnost, polnu orijentaciju i polni život, te da pravo na privatni život podrazumeva i pravo na određivanje pojedinosti ličnog identiteta i samoopredeljenje, te u tom smislu i pravo na prilagođavanje pola svom rodnom identitetu“.

Shodno tome, autori Modela zakona o rodnom identitetu su se opredelili za jedino logično i u našem pravnom sistemu moguće rešenje, a to je da za promenu oznake pola u matičnim knjigama budu zaduženi organi uprave nadležni za vođenje matičnih knjiga.

Odluku o zahtevu za promenu oznake pola u prvom stepenu donosi opštinska uprava, odnosno gradska uprava, odnosno gradska uprava grada Beograda. Zbog pravne sigurnosti potrebno je da organi koji odlučuju o promeni oznake pola imaju jasne smernice na zakonu zasnovane, da bi znali kako da postupaju. Stoga zakonom treba propisati šta se podnosi uz zahtev za promenu oznake pola u matičnoj knjizi rođenih. To je sledeća dokumentacija: mišljene lekarske komisije sastavljene od najmanje tri člana, obrazovane u skladu sa propisima kojim se uređuje zdravstvena zaštita i zdravstveno osiguranje, kojim je utvrđeno da kod lica koje zahteva promenu oznake pola postoji rodna disforija.

Budući da matičari, zbog pravne sigurnosti, moraju imati jasan i prepoznatljiv obrazac koji će biti osnov za promenu oznake pola u matičnim knjigama, potrebno je propisati obrazac na kom se daje

mišljenje lekarske komisije. Takođe je potrebno propisati i podatke o ličnosti (pravilo da se obrada podataka o ličnosti uređuje zakonom) koje treba da sadrži taj obrazac, kao i druge relevantne informacije: ime i prezime lica koje zahteva promenu oznake pola, adresu prebivališta, jedinstveni matični broj građanina, lični broj osiguranika dodeljen u skladu sa propisima o zdravstvenom osiguranju, podatak da je kod lica ustanovljeno postojanje rodne disforije uz oznaku dijagnoze prema međunarodnoj klasifikaciji bolesti, kao i potpis svih članova komisije.

S obzirom na to da se u praksi pokazuje da se na odluku o promeni oznake pola čeka mesecima, te da je za ostvarivanje prava trans osoba potrebno brzo i efikasno odlučivanje organa koji odlučuju o nekom njihovom pravu, opštinsku upravu, odnosno gradsku upravu, odnosno gradsku upravu grada Beograda potrebno je obavezati da odluku o zahtevu za promenu oznake pola u matičnoj knjizi rođenih donesu u roku od pet radnih dana.

U praksi su lica koja su menjala pol često podvrgavana nehumanim i ponižavajućim tretmanima (primer A.A. od koje je traženo da ode na sudsko veštačenje da bi joj izmerili genitalije), pa je potrebno zakonom predvideti zabranu da se prilikom donošenja odluke o zahtevu za promenu oznake pola u matičnoj knjizi rođenih traži da lice koje je podnelo zahtev obavlja dodatne medicinske preglede. Mišljenje lekarske komisije na propisanom obrascu je dovoljno.

Zbog pravne sigurnosti i sprečavanja bilo kakvih zloupotreba i falsifikovanja dokumenata, konačno i izvršno rešenje kojim se usvaja zahtev za promenu pola, opštinska uprava, odnosno gradska uprava, odnosno gradska uprava grada Beograda, dužna je dostaviti nadležnom ministarstvu radi upisa u Evidenciju lica kojima je izvršena oznaka promene pola u dokumentima.

Budući da podatak o promeni oznake pola duboko zadire u privatnost lica, zbog čega treba da ima karakter naročito osetljivog podatka o ličnosti, potrebno je propisati da je prilikom izdavanja novog izvoda iz matične knjige rođenih zabranjeno stavljati naznaku da je izvršena promena oznake pola u matičnoj knjizi rođenih. Ovo radi zaštite privatnosti tog lica, jer je izvod iz matične knjige dokument koji je vrlo frekventan u pravnom saobraćaju i takav podatak o ličnosti treba da bude dostupan samo onima kojima je neophodan za obavljanje poslova za koje su nadležni.

U postupku odlučivanja o zahtevu za promenu oznake pola shodno se primenjuju odredbe zakona o matičnim knjigama, ako ovim zakonom nije drukčije određeno.

Član 11a.

Ovaj tekst Modela zakona po prvi put u naš pravni sistem uvodi pojam interseks osobe. Interseks osoba je osoba čiji se pol razvija van tipičnog razvoja pola kao izričito muškog ili ženskog. To su osobe koje se ne mogu svrstati prema medicinskim standardima u muški ili ženski pol i koje imaju

atipičan razvoj unutar hromozoma, gonada, hormona i polnih organa.⁶ Interseks osoba može imati XX hromozome, ali i organ koji je poput falusa ili XY hromozome i vaginu. Interseks osobe mogu imati i genitalije koje su dvoznačne.⁷ O interseksualnosti se govori kao o abnormaliji pola novorođenčadi.⁸ U slučaju da pol novorođenčeta ne može da se utvrdi odmah po rođenju deteta, putem hirurških intervencija, njima se dodeljuje muški ili ženski pol, bez obzira na najnovija medicinska istraživanja koja pokazuju da to nije neophodno, niti medicinski opravdano zato što su interseks pojedinci u najvećem delu apsolutno zdravi.⁹ U većini slučajeva medicinski zahvati nisu neophodni, već se pravdaju psihološkim problemima koje može izazvati mešanje polnih kategorija na društveno neprihvatljive načine.¹⁰ Rodni identitet interseks osoba može, ali i ne mora, da se uklapa u socijalno dominantni binarni koncept muškarac i žena. Interseks identitet je rodni identitet sam po sebi.¹¹

Interseksualnost se u medicini prvi put spominje u 19. veku, iako je kao pojava prisutna od davnih vremena.¹² U tom periodu, interseksualnost nije podrazumevala medicinske procedure normalizacije pola, poput hirurških zahvata i hormonske terapije, koje je inicirala moderna medicina. Termin koji se tada koristio za interseks osobe, a danas se smatra arhaičnim i pogrdnim, je hermafroditizam i pseudohermafroditizam.¹³

Prema podacima Interseks zajednice Severne Amerike (ISNA)¹⁴, danas se svaka dvehiljadita beba rađa kao interseksualna. U Srbiji su interseks osobe potpuno pravno nevidljive i ne postoji tačan podatak o njihovom broju. Međutim, njihovi problemi su realni i počinju već na samom rođenju.

⁶ Pojmovnik LGBT kulture, Sarajevski otvoreni centar, 2012, <http://lgbt.ba/interseksualnost/>, 25.08.2015.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Ibid.*

⁹ World Health Organization report: Sexual health, human rights and the law, 2014.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*, vidi i: Dan Christian Ghattas, Human Rights between the Sexes A preliminary study on the life situations of inter* individuals, Heinrich Böll Foundation, 2013, http://www.boell.de/sites/default/files/endif_human_rights_between_the_sexes.pdf, 25.08.2015.

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Clinical Guidelines for the Management of Disorders of Sex Development in Childhood*, Rohnert Park, Intersex Society of North America. <http://www.isna.org/legal>, 25.08.2015.

Lečenje interseks osoba se od rođenja sprovodi najčešće bez saglasnosti osobe, tj. zakonskog zastupnika maloletnog interseks lica. Uobičajena je medicinska praksa da se odmah nakon rođenja interseks osobi dodeli muški ili ženski pol i da se na njoj tokom ranog detinjstva i tokom adolescencije vrše medicinski zahvati. Interseksualna zajednica Severne Amerike ovu praksu naziva genitalnim sakaćenjem, protiveći se operacijama na deci koja nisu dovoljno zrela da razumeju značaj takvih medicinskih intervencija i daju pristanak na tako nešto.¹⁵ Često, zbog izvedenih medicinskih intervencija na telu, interseks lica imaju ozbiljne duševne i telesne tegobe.¹⁶ Operacije izvršene na interseksualnoj deci predstavljaju kršenje prava na autonomiju i telesni integritet, a često su motivisane nemogućnošću roditelja/staratelja da se na adekvatan način nose sa atipičnošću vlastitog deteta.

Imajući u vidu da se najveći deo kršenja osnovnih ljudskih prava interseks osobe dešava u najranijem detinjstvu ili adolescenciji, posebna pažnja mora se posvetiti upravo poštovanju prava interseks dece. Upravo to propisuje i Rezolucija parlamentarne skupštine Saveta Evrope (2013) o pravu deteta na telesni integritet, koja u članu 7.5.3 nabraja posebne kategorije kršenja prava na telesni integritet deteta sa posebnim osvrtom na interseks decu.¹⁷ U navedenom članu Rezolucije navodi se da je potrebno preduzeti dalja naučna istraživanja kako bi se povećalo znanje o specifičnom položaju interseks osoba, obezbediti da niko ne bude podvrgnut nepotrebnim medicinskim tretmanima i hirurškim intervencijama, koje su više kozmetičke, nego intervencije koje su od vitalnog značaja za zdravlje deteta tokom njegovog odrastanja, da se garantuje telesni integritet, autonomija i pravo na samoopredeljenje.¹⁸

Specijalni izvestilac UN za torturu, istakao je da su interseks deca često predmet ireverzibilnih operacija promene pola, nasilne sterilizacije i drugih genitalnih operacija (genital-normalising surgery) koje se vrše bez obaveznog informisanog pristanka pacijenta ili bez pristanka zakonskih zastupnika maloletnog lica, a sve u pokušaju da se ispravi-promeni njihov pol, kako bi se uskladio sa ustaljenom binarnom rodnom podelom uloga muško/žensko.¹⁹ Ovakav pristup interseks licima ostavlja interseks

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ World Health Organization report: Sexual health, human rights and the law, 2014

¹⁷ Resolution 1952 (2013), Children's right to physical integrity, Assembly debate on 1 October 2013 (31st Sitting) (see Doc. 13297, report of the Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development, rapporteur: Ms Rupprecht). Text adopted by the Assembly on 1 October 2013 (31st Sitting), <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewPDF.asp?FileID=20174&lang=en>, 25.08.2015.

¹⁸ Human rights and intersex people. Issue Paper published by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, 2015., str.37-43.

¹⁹ *Ibid.*

decu u potpunosti nepolodnom i izaziva teške duševne patnje. On je dodao i da diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta često može da doprinese procesu dehumanizacija žrtve, što je često neophodan uslov za mučenje i zlostavljanje.²⁰

Takođe, Komitet UN za zaštitu prava deteta, u februaru 2015. godine izrazio je zabrinutost u vezi sa „nepotrebnim medicinskim i hirurškim interevencijama na interseks deci, koje se sprovode bez njihovog pristanka, i koje često proizvode nepovratne posledice na njihov dalji telesni i psihološki razvoj“. ²¹ Komitet je pozvao sve države članice da osiguraju da interseks deca ne budu podvrgnuta medicinskom ili hirurškom tretmanu, bez svog ili pristanka svojih zakonskih zastupnika, da im se obezbedi pravo na poštovanje telesnog integriteta, autonomija ličnosti i pravo na samoodređenje, kao i da se njihovim porodicama obezbedi adekvatna podrška i pomoć.²²

Imajući u vidu sve gore navedeno, odredbama člana 11a ovog Modela zakona predviđeno je da roditelji deteta rođenog sa neodređenim genitalijama imaju pravo da se u matičnoj knjizi rođenih, u rubrici oznaka pola, pol deteta označi neutralno, terminom „drugo“. U roku od tri godine od dana sticanja punoletstva, dete ima pravo da se u rubrici oznaka pola, pol označi kao muški ili ženski, s tim što može zadržati i oznaku pola „drugo“.

Ova odredba na pragu je sličnih zakonskih rešenja u zemaljama članicama EU koje ostavljaju mogućnost interseks deci, odnosno njihovim roditeljima kao zakonskim zastupnicima da: nakon rođenja deteta u rodni list ne upisuju oznaku pola deteta do navršene treće godine deteta (Francuska); da se oznaka pola deteta ne upisuje uopšte, odnosno zakon ne daje nikakvu vremenske odrednicu za upis oznake pola u slučajevima kada se pol novorođenčeta ne može jasno utvrditi (Finska i Portugal)²³; da se u izvodu iz matične knjige rođenih pored oznake pola za muškarca ili ženu opredele za treću opciju kao novi status za pol deteta – „neodređen“ – „blank“ sex category , „beides“ (Nemačka). Luksemburg i Malta takođe ostavljaju mogućnost da se u izvod iz matične knjige rođenih, ne upiše oznaka za pol deteta odmah nakon rođenja, već se ta odluka može doneti i kasnije, u bilo kom trenutku u životu tog deteta u veoma jednostavnoj administrativnoj proceduri. Od 2014, Danska u svom Zakonu o rodnom identitetu omogućava licu starijem od 18 godina da izvrši promenu pola u ličnim dokumentima samo na osnovu njene/njegove izjave o polu, bez potrebe za bilo kakvim zvaničnim dokumentom neke ustanove javne vlasti ili nekog trećeg.²⁴ Spomenućemo i to da zemlje kao što su

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

²³ *Ibid.*

²⁴ *Ibid.*

Australija, Malezija, Nepal, Novi Zeland i Južna Afrika, već godinama unazad imaju oznaku „X“ kao oznaku za treći pol u pasošima svojih državljana, dok u Indiji u pasošima pored oznaka za muški i ženski pol postoji i polje za oznaku „drugi“ – „other“.²⁵

Član 12.

Zbog pravne sigurnosti potrebno je propisati jedinstvenu evidenciju lica kojima je izvršena oznaka promene pola u dokumentima. Takva evidencija je vitalna za ostvarivanje prava transpolnih osoba i predstavlja osnov za izdavanje raznih drugih dokumenata.

S obzirom na to da obrada podataka o ličnosti mora biti uređena zakonom, minimum pitanja koji mora biti uređen zakonom je svrha obrade podataka o ličnosti (o čemu se napred već govorilo), vrste podataka o ličnosti, način korišćenja podataka, kao i rok čuvanja podataka. Kada se zakonom određuje svrha i način obrade podataka, onda se tim zakonom određuje i rukovalac podataka (čl. 3. tač. 5. Zakona o zaštiti podataka o ličnosti). Shodno navedenom, prema ovom Modelu zakona rukovalac Evidencije je ministarstvo nadležno za poslove državne uprave. Evidencija sadrži sledeće podatke: ime i prezime lica pre promene oznake pola, ime i prezime lica nakon promene oznake pola, oznaka pola pre i nakon otklanjanja nesklada između biološkog pola i rodnog identiteta, prethodni jedinstveni matični broj građanina i novi matični broj građanina, ime oba roditelja, datum i mesto rođenja, adresu prebivališta, broj svih odluka na osnovu kojih su izvršeni upisi u Evidenciju sa označenjem organa koji ih je doneo. Podaci iz Evidencije se mogu dati tužilaštvu radi vođenja krivičnog postupka za krivična dela za koja se goni po službenoj dužnosti; sudovima radi vođenja sudskih postupaka; organima nadležnim za vođenje biračkih spiskova radi utvrđivanja identiteta birača i sprečavanja zloupotreba u izbornom procesu; a drugim licima i organima samo uz pisanu saglasnost lica na koje se podaci odnose. Podaci iz Evidencije, kao i dokumentacija na osnovu koje je izvršen upis u Registar čuva se trajno. Tehničke aspekte načina vođenja Evidencije bliže propisuje ministar nadležan za poslove državne uprave.

Član 13. - Promena imena

Kao i kod svih drugih pitanja, autori Modela zakona o rodnom identitetu su nastojali da ponude rešenja koja će se s jedne strane, u potpunosti uklopiti u postojeći ustavni i zakonodavni okvir, biti jednostavna, brza, efikasna i ekonomična, a s druge strane, omogućiti trans osobama da brzo i jednostavno ostvare svoja prava. Tako je i sa ponuđenim rešenjem za promenu imena.

²⁵ *Ibid.*

Naime, pitanje promene ličnog imena je regulisano odredbama članova 346.,347. i 350. Porodičnog zakona („Službeni glasnik RS“, broj 118/2005 i 72/2011 – dr.zakon).

Dakle, kada je u pitanju promena ličnog imena, jasno je ko je stvarno i mesno nadležan da odlučuje o promeni imena i pod kojim uslovima. Kada su specifično trans osobe u pitanju, ono što se javlja kao problem u praksi jesu zabeleženi slučajevi da su nadležni organi uslovljavali lica da izaberu neko rodno neutralno ime (npr. Vanja, Saša), a ne željeno ime u svom rodu. Da bi se predupredile ovakve situacije i ova materija konačno regulisala na način koji se uklapa u naš pravni okvir, potrebno je propisati da lice sa rodnom disforijom ima pravo da promeni ime u skladu sa svojim rodnom identitetom.

Zahtev se dostavlja nadležnom organu u skladu sa propisima koji regulišu lično ime. Uz zahtev za promenu ličnog imena potrebno je dostaviti i mišljene lekarske komisije, o čemu je prethodno bilo detaljno reči.

Iz istih razloga, kao kod promene oznake pola u matičnim knjigama, potrebno je da nadležni organ odluku o promeni imena donese u kratkom roku, odnosno po Modelu zakona u roku od pet radnih dana, sve u skladu sa propisima koji regulišu lično ime.

Zbog napred navedenih razloga zabranjeno je da organ koji odlučuje o promeni imena uslovljava lice koje menja ime, obavezom, da uzme rodno neutralno ime.

Zbog pravne sigurnosti i sprečavanja bilo kakvih nezakonitih radnji, konačno i izvršno rešenje kojim se menja lično ime lica nadležni organ dužan je dostaviti nadležnom ministarstvu radi upisa u Evidenciju.

Član 14.

S obzirom na to da je jedinstveni matični broj građanina po svojoj strukturi takav da između ostalog otkriva i pol lica, zakonom je potrebno izričito predvideti da lice sa rodnom disforijom ima pravo na promenu jedinstvenog matičnog broja građanina.

Zahtev se dostavlja nadležnom organu u skladu sa propisima koji uređuju jedinstveni matični broj građanina, uz koji se obavezno dostavlja konačno i izvršno rešenje nadležnog organa kojim je usvojen zahtev za promenu pola u matičnoj knjizi rođenih, novi izvod iz matične knjige rođenih i konačno i izvršno rešenje nadležnog organa kojim je promenjeno ime lica. Organ nadležan za odlučivanje o tom zahtevu dužan je da odredi novi jedinstveni matični broj građanina u roku od tri dana od dana prijema zahteva. Nadležni organ za određivanje jedinstvenog matičnog broja građanina dužan je matični broj građanina lica o čijem je zahtevu odlučeno dostaviti nadležnom ministarstvu radi upisa u Evidenciju.

Član 15.

S obzirom na to da u pravnom saobraćaju cirkuliše ogroman broj dokumenata, isprava i sl. u kojima su sadržani podaci o ličnom imenu, oznaci pola i JMBG, te da je nemoguće da zakonodavac predvidi i anticipira sve situacije u kojim je potrebno promeniti ta dokumenta potrebno je ustanoviti osnov za promenu tih dokumenata. Upravo je to jedan od razloga za uspostavljanje i vođenja Evidencije kod ministarstva nadležnog za poslove državne uprave. Izvod iz te Evidencije je pravni osnov za promenu svih ličnih i drugih dokumenata tih lica.

Naime, lice sa rodnom disforijom, koje je upisano u Evidenciju ima pravo na promenu oznake pola, imena i jedinstvenog matičnog broja građanina u svim ličnim dokumentima (lična karta, putna isprava, vozačka dozvola, radnja knjižica, zdravstvena knjižica, diplome i druga uverenja o stečenom obrazovanju i stručnoj spremi i dr.). Uz zahtev za promenu ličnih podataka u tim dokumentima nadležnom organu se dostavlja potvrda iz Evidencije, koju izdaje ministarstvo nadležno za poslove uprave, a u kojoj je navedeno da je lice upisano u Evidenciju, sa vrstama podataka o ličnosti koje su propisane zakonom. Zbog brzog i efikasnog ostvarivanja prava trans osoba, ministarstvo nadležno za poslove državne uprave je dužno da u roku od tri dana od dana prijema zahteva, izda potvrdu iz Evidencije. Iz istog razloga, nova lična dokumenta nadležni organ dužan je izdati najkasnije u roku od trideset dana od dana prijema zahteva za izdavanje nove lične isprave. S obzirom na to da postoji potreba da se spreči zloupotreba diploma o stečenom obrazovanju, zakonom treba predvideti da ukoliko lice zahteva izdavanje nove diplome ili drugih uverenja o stečenom obrazovanju i stručnoj spremi, odnosno zahteva izdavanje nove radne knjižice, dužno je nadležnom organu vratiti originale ličnih isprava čija izmena se traži.

Član 16.

Članom 16. Modela zakona uređuju se prava iz radnog odnosa lica sa rodnom disforijom, koje je u procesu otklanjanja nesklada između biološkog pola i rodnog identiteta. Ovim odredbama naglašava se da lice ne sme trpeti negativne posledice u pogledu prava i obaveza iz radnog odnosa, s obzirom na svoje zdravstveno stanje, te da ukoliko dobije otkaz ugovora o radu, a učini verovatnim da je tuženi izvršio akt diskriminacije po osnovu rodne disforije, teret dokazivanja da nije bilo diskriminacije po tom osnovu pada na tuženog poslodavca.

Predložena odredba u skladu je sa Preporukom CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara zemalja članica Saveta Evrope, o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, kojom se ukazuje da: „Zemlje članice treba da obezbede uspostavljanje i primenu adekvatnih mera koje obezbeđuju efektnu zaštitu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u zapošljavanju i zanimanju, kako u javnom tako i u privatnom sektoru. Ove mere treba da pokriju i uslove za mogućnost dobijanja posla, napredovanja, otpuštanja, plate i druge radne uslove, uključujući prevenciju, borbu i kažnjavanje uznemiravanja i drugih oblika viktimizacije. Posebna pažnja treba da se obrati na obezbeđivanje efektne zaštite prava na privatnost transrodnih pojedinaca u kontekstu zapošljavanja, posebno u vezi sa zahtevima za zapošljavanje, da bi se izbeglo bilo koje nebitno otkrivanje koje se tiče njihove polne istorije ili njihovog prethodnog imena, njihovom poslodavcu ili drugim zaposlenima.“²⁶

Odredbom člana 2. stav 1. tačka 1. Zakona o zabrani diskriminacije, propisano je da izrazi „diskriminacija“ i „diskriminatorско postupanje“ označavaju svako neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva), u odnosu na lica ili grupe, kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koji se zasniva na rasi, boji kože, precima, državljanstvu, nacionalnoj pripadnosti ili etničkom poreklu, jeziku, verskim ili političkim ubeđenjima, polu, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji, imovinskom stanju, rođenju, genetskim osobenostima, zdravstvenom stanju, invaliditetu, bračnom i porodičnom statusu, osuđivanosti, starosnom dobu, izgledu, članstvu u političkim, sindikalnim i drugim organizacijama i drugim stvarnim, odnosno pretpostavljenim ličnim svojstvima (u daljem tekstu: lična svojstva).²⁷

Odredbom člana 16. stav 1. Zakona o zabrani diskriminacije, propisano je da je zabranjena diskriminacija u oblasti rada, odnosno narušavanje jednakih mogućnosti za zasnivanje radnog odnosa ili uživanje pod jednakim uslovima svih prava u oblasti rada, kao što su pravo na rad, na slobodan

²⁶ Preporuka CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara zemalja članica Saveta Evrope o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta (Usvojio Savet ministara 31. marta 2010. na svojoj 1081. Sednici Zamenika ministara).

²⁷ „Službeni glasnik Republike Srbije“ broj 22/2009 od 30.3.2009. godine.

izbor zaposlenja, na napredovanje u službi, na stručno usavršavanje i profesionalnu rehabilitaciju, na jednaku naknadu za rad jednake vrednosti, na pravične i zadovoljavajuće uslove rada, na odmor, na obrazovanje i stupanje u sindikat, kao i na zaštitu od nezaposlenosti. A odredbom člana 16. stav 2. da zaštitu od diskriminacije iz stava 1. ovog člana uživa lice u radnom odnosu, lice koje obavlja privremene i povremene poslove ili poslove po ugovoru o delu ili drugom ugovoru, lice na dopunskom radu, lice koje obavlja javnu funkciju, pripadnik vojske, lice koje traži posao, student i učenik na praksi, lice na stručnom osposobljavanju i usavršavanju bez zasnivanja radnog odnosa, volonter i svako drugo lice koje po bilo kom osnovu učestvuje u radu.

Transpolne osobe su vrlo često diskriminisane prilikom zapošljavanja, s obzirom na to da se tranpolnost, posebno u fazi hormonske terapije, ne može sakriti. Na radnom mestu često trpe vređanje i podsmevanje, a neretko dobijaju i otkaz.

Radi ostvarivanja prava na rad transrodnih/polnih osoba²⁸, Republika Srbija bi trebalo da uzme u obzir Džogdžakarta principe, tj. preporuke državama članicama i to²⁹ : „Princip 12 – Pravo na rad koji glasi: Svako ima pravo na pristojan i produktivan rad, na pravične i zadovoljavajuće uslove rada i na zaštitu od nezaposlenosti, bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.“

U Izveštaju Agencije Evropske unije za fundamentalna prava iz 2009. godine o izazovima sa kojima se suočavaju transrodne osobe, istaknuto je da su „transrodne osobe izložene diskriminaciji, često na široj osnovi nego lezbejska, gej i biseksualna populacija, posebno prilikom zapošljavanja. Transrodne osobe koje su otvorene po pitanju svog rodnog identiteta na radnom mestu, često su žrtve zlostavljanja na poslu od strane svojih kolega, te stoga neretko menjaju posao“. ³⁰ Godine 1989, Evropski parlament usvojio je rezoluciju o diskriminaciji transpolnih osoba, pozivajući zemlje članice da preduzmu korake kako bi ih zaštitile i usvojele zakonodavstvo kojim bi se stalo na put diskriminaciji.

²⁸ **Trans*** kao termin je takođe u širokoj upotrebi, a to je termin koji obuhvata druge termine u sebi (tzv. umbrella term, eng.), a koji se odnose na sve identitete u okviru spektra rodnih identiteta. To podrazumeva ogromnu raznolikost, ali ih često grupišemo zajedno (npr. kada govorimo o trans* pitanjima). Trans (bez asteriska), najpreciznije se odnosi na trans žene i trans muškarce, dok se asterisk odnosi na posebnu crtu u naporima da se uključe svi necisrodni rodni identiteti, uključujući tu i transrodne, transeksualne osobe, transvestite, rodnoqueer osobe, rodno fluidne, nebinarne osobe, osobe koje se poigravaju sa rodom, bezrodne, arodne, nerodne, osobe trećeg roda, two-spirit (odnosi se na severnoameričke urođenike koji igraju jednu ili više pomešanih rodnih uloga koje se tradicionalno mogu naći kod mnogih američkih i kanadskih urođenika), birodne, i trans muškarce i trans žene.

²⁹ Grupa od 29 istaknutih pravnih stručnjaka u oblasti ljudskih prava iz 25 zemalja, je pripremila, razvila i ustanovila dokument pod nazivom Džogdžakarta principi, na sastanku koji je održan na Gadjah Mada Univerzitetu u Džogdžakarti, u Indoneziji, od 6. do 9. novembra 2009, i jednoglasno ih usvojila, a odnosi se na primenu zakona o međunarodnim ljudskim pravima vezanim za seksualnu orijentaciju i rodni identitet.

³⁰ Statement of the Office of the UN High Commissioner for Human Rights to the International Conference on LGBT human rights, Montreal 26 July 2006, available at www.unhcr.ch/hurricane/huric

Antidiskriminaciono zakonodavstvo EU na početku je bilo ograničeno na pitanje polne jednakosti u kontekstu zapošljavanja, ali se značajno proširilo tokom poslednje decenije sa težnjom da pokrije niz osnova i povećan broj situacija. Ugovor o funkcionisanju Evropske unije (TFEU) sadrži odredbe koje dozvoljavaju institucijama Evropske unije da donose antidiskriminaciono zakonodavstvo (član 19. TFEU) i zahtevaju od država članica da primene princip jednakih plaćanja po osnovu rada između muškaraca i žena (član 157. TFEU).³¹

Prateći ekspanziju antidiskriminacionog prava EU izvan rodne ravnopravnosti i konteksta zapošljavanja, u Amsterdamskom ugovoru (kojim se dozvoljava institucijama EU da zabrane diskriminaciju po osnovu rase, etničkog porekla, religije ili uverenja, starosti, invaliditeta i seksualne orijentacije), praćenim usvajanjem dva velika zakonodavna instrumenta – Rasne direktive 2000/43 i Okvirne direktive o zapošljavanju 2000/78 – Evropski sud pravde (ECJ) počeo je da se poziva na generalni princip jednakog postupanja van oblasti polne jednakosti.³² U slučaju *P v S and Cornwall County Council*, Evropski sud pravde, glavni sudski organ Evropske unije, stao je na stanovište da princip sadržan u Direktivi 76/207 o polnoj jednakosti može da se primeni na situaciju u kojoj je zaposleni bio otpušten zbog podvrgavanja operaciji promene pola, i na kasnije slučajeve u kojima je pojačana zaštita koju pravo EU pruža od transrodne diskriminacije.³³ Ovo je prošireno u sledećim slučajevima. Slučaj *K.B. v National Health Service Pensions Agency* ustanovio je da je nepodobnost transpolnog muškog partnera čija je žena bila zaposlena, da nasledi njenu penziju, pošto nisu mogli da se venčaju, bila u surotnosti sa članom 141. Ugovora o Evropskoj zajednici.³⁴ Evropski sud pravde je svojim presudama potvrdio da jednak zakonodavni tretman po osnovu pola u pitanjima vezanim za zapošljavanje, jednaka plaćanja po osnovu rada i socijalnu zaštitu, jeste primenjiv na transrodne osobe, i jednak tretman transrodnih osoba treba da se obezbedi u odnosu na novi, stečeni pol, a ne na pol pripisan po rođenju.

Član 17.

Predloženim članom 17. Modela zakona uređuje se pravo na penzijsko osiguranje licima kojima je promenjena oznaka pola u ličnim dokumentima. Ovim odredbama obezbeđuje se princip pravnog kontinuiteta lica koje je otklonilo nesklad između svog biološkog pola i rodnog identiteta i promenilo oznaku pola u ličnim dokumentima.

³¹ Official Journal of the European Communities No C 256/33–37 of 9.10.1989

³² Article 21(1) of the Charter of Fundamental Rights

³³ *P v S and Cornwall County Council* (1994).

<http://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/Microsoft%20Word%20-%20P%20v%20S.pdf>

³⁴ *K.B. v National Health Service Pensions Agency*, <http://www.hrcr.org/safrica/equality/KB.html>

Evropski sud za ljudska prava se u više navrata bavio u svojim presudama ovim pitanjem i donosio zaključke: „Da postoperativna transpolna žena polaže pravo na odlazak u penziju, nakon istih godina života i rada kao i ostale žene“ (Grant v. The United Kingdom (2006)). U slučajevima B. v. France, 25. marta 1992, a posebno u Christine Goodwin v. the United Kingdom, Evropski sud za ljudska prava je našao da odbijanje države da pravno prizna završeno prilagođavanje pola, predstavlja kršenje odredaba člana 8. Evropske Konvencije o ljudskim pravima.

Evropski sud pravde je u slučaju Richards v. Secretary of State for Work and Pensions, u svojoj presudi tumačenjem Direktive Saveta 79/7/EEC, doneo zaključak da postoperativnoj transpolnoj ženi bude dodeljena penzija u šezdesetoj godini, ne u šezdesetpetoj, kao muškarcima.³⁵

Član 18.

Predloženim članom 18. Modela zakona uređuje se pravo na bračni i porodični život lica kome je promenjena oznaka pola u ličnim dokumentima, tako da se brak lica kome je promenjena oznaka pola može uz saglasnost supružnika prevesti u registrovanu istopolnu zajednicu, u skladu sa zakonom kojim se uređuje registracija istopolnih zajednica. Ovakvo zakonsko rešenje povlači sa sobom i obavezu donosioca odluka da usvoje zakon o registrovanim istopolnim zajednicama kojim se uređuju osnovna načela i pojam registrovanih istopolnih zajednica, postupak i uslovi registracije, dejstva i pravne posledice registracije i način prestanka registrovanih istopolnih zajednica. Kako tekst Modela zakona o registrovanim istopolnim zajednicama već postoji, nakon njegovog usvajanja, odredbe Modela zakona o rodnom identitetu nadovezaće se na odredbe tog zakona.

Preporukom CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara zemalja članica Saveta Evrope o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta ukazuje se da: „Zemlje članice treba da obezbede sve neophodne mere da, jednom kada je promena pola osobe završena i pravno priznata, garantuju toj osobi efektnu primenu prava da se venča sa osobom suprotnog pola od novostečenog. Kad nacionalno zakonodavstvo garantuje prava i obaveze nevenčanih parova, zemlje članice treba da obezbede da se ono primenjuje na nediskriminatoran način i na parove istog i na parove različitog pola, uključujući i prava na penzione beneficije i stanarska prava preživelog u slučaju smrti jednog od članova para. Kad nacionalno zakonodavstvo prepoznaje registovanje istopolnih partnerstava, zemlje članice treba da teže da obezbede da njihov pravni status i njihova prava i obaveze, budu jednaki onima heteroseksulanih parova na uporediv način. Kad nacionalno zakonodavstvo ne prepoznaje i ne garantuje prava i obaveze registrovanih istopolnih partnerstava i nevenčanih parova, zemlje članice se pozivaju da razmotre opciju da omoguće, bez diskriminacije bilo

³⁵ Richards v Secretary of State for Work and Pensions, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62004J0423:EN:NOT>

koje vrste, uključujući i onu nad raznopolnim parovima, istopolnim parovima da predstave praktične probleme koji se tiču njihove društvene realnosti u kojoj žive.“

Uzimajući u obzir da su najbolji interesi deteta primarni osnov za razmatranje odluka vezanih za roditeljsku odgovornost ili za starateljstvo nad detetom, zemlje članice treba da obezbede da se takve odluke donose bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Uzimajući u obzir da najbolji interesi deteta treba da budu primarni osnov za razmatranje odluka vezanih za usvajanje deteta, države članice čije zakonodavstvo dopušta da samci usvajaju dete, treba da obezbede da se zakon primenjuje bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Predložena odredba u skladu je sa Preporukom Komesara za ljudska prava Saveta Evrope kojom se predlaže: „Ukidanje bilo kakvih ograničenja prava transrodnih osoba da ostanu u već postojećim bračnim zajednicama i nakon priznate promene pola.“

U državama članicama EU, 16 država članica dozvoljava postoperativnim transpolnim osobama da sklope brak sa osobom pola različitog od njihovog novog pola (Belgija, Danska, Estonija, Grčka, Španija, Francuska, Italija, Letonija, Luksemburg, Holandija, Austrija, Slovačka, Finska, Švedska, Velika Britanija). Ostajanje u braku nakon priznanja promene pola moguće je u Litvaniji i Holandiji. Ustavni sud Nemačke i Ustavni sud Austrije odobrili su pravo transpolnoj ženi da nakon promene svog pola u ženski, ostane u braku sa svojom ženom.

Evropski sud za ljudska prava u svojoj odluci u predmetu I. v. UK (2002) ustanovio je „da nepriznavanje prava postoperativnoj transpolnoj osobi na brak predstavlja kršenje čl. 8. i čl. 12. ECHR (pravo na brak)“. ³⁶ U svom obrazloženju, Sud je uočio da s jedne strane postoji velika društvena promena u instituciji braka, a sa druge strane da postoji značajan razvitak u medicini i nauci u domenu transpolnosti. Zbog toga, Sud nije ubeđen da rodno profilisana odredba „muškarci i žene“ u čl. 12. ECHR mora da se tumači striktno i isključivo samo na osnovu bioloških kriterijuma, i da zbog toga nije našao opravdanje za безусловno onemogućavanje transpolnim osobama da uživaju pravo na sklapanje braka.

Ustavni sud Srbije je u predmetu UŽ-3238/2011, zauzeo stanovište da poštovanje zajemčenog ljudskog prava podrazumeva, pre svega, obavezu državnih organa i drugih nosilaca javnih ovlašćenja da se ne mešaju u uživanje garantovanog prava, što predstavlja „negativnu obavezu države“. Izuzetno, odredbe člana 20. stav 1. i člana 23. stav 2. Ustava i odredba člana 8. stav 2. Evropske konvencije, jasno predviđaju i definišu uslove, način i razloge zbog kojih se ova prava mogu ograničiti, odnosno situacije kada može doći do dozvoljenog mešanja javnih vlasti u nečiji slobodan razvoj ličnosti i

³⁶ I. v. UK2002. [http://archive.equalj.us/141/1/ECHR%2C I. v. United Kingdom %2C no. 25680:94 \[2002\].pdf](http://archive.equalj.us/141/1/ECHR%2C%20I.%20v.%20United%20Kingdom%2C%20no.%2025680:94%20[2002].pdf)

privatni život. Iz navedenog se može zaključiti da jasno i precizno definisanje eventualnog ograničenja ovih prava služi i obezbeđenju njihovog poštovanja, budući da uspostavlja razliku između dozvoljenog i nedozvoljenog mešanja u uživanje zajemčenih ljudskih prava. Sa druge strane, međutim, Ustavni sud nalazi da poštovanje garantovanih ljudskih prava podrazumeva i da pojedinac od nosilaca javne vlasti može zahtevati preduzimanje radnji i donošenje akata, kojima će se obezbediti to poštovanje, a što predstavlja „pozitivnu obavezu države“.

Ustavni sud dalje u istom predmetu UŽ-3238/2011 navodi da se u dosadašnjoj praksi Evropskog suda za ljudska prava, oblikom kršenja garantovanih prava smatra i nedonošenje propisa kojima se omogućava njihovo ostvarivanje. Tako je Evropski sud za ljudska prava u odluci L. protiv Litvanije (predstavka broj 27527/03, presuda od 11. septembra 2007. godine), smatrajući da upravni postupak ili postupak pred redovnim sudovima ne predstavljaju efikasna pravna sredstva u situacijama kada su kršenja ljudskih prava izazvana zakonom, ili su njegova direktna posledica, zaključio: „Sud smatra da se podnosilac predstavke žali na osnovu članova 3, 8, 12. i 14. Konvencije u suštini na stanje domaćeg prava, odnosno na nedostatak zakona koji bi mu omogućio da završi hirurški postupak prilagođavanja pola i nastavi svoj život kao osoba muškog pola. Predmet žalbi podnosioca predstavke je stoga navodno propuštanje države da postupi u skladu sa svojim pozitivnim obavezama po navedenim odredbama Konvencije. Ne postoji nikakva indikacija da bi bilo kakav domaći postupak podnosiocu ustavne žalbe omogućio delotvoran pristup sudu i u teoriji i u praksi, ili da bi imao razumanih izgleda za uspeh u otklanjanju navedenih povreda“.

Član 19.

Odredbama člana 19. Modela zakona propisuje se da se kod lica koje je promenilo oznaku pola u ličnim dokumentima poštuje princip pravnog kontinuiteta ličnosti pre i posle promene oznake pola u ličnim dokumentima, tako da lice zadržava sva prava stvarnopravna, obligacionopravna, nasledna i druga imovinska prava; autorska prava, prava intelektualne svojine, kao i sva druga prava koja su vezana za ličnost, kao da promene oznake pola u ličnim dokumentima nije ni bilo.

Predloženo rešenje u skladu je i sa Preporukom CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara zemalja članica Saveta Evrope o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta kojom se ukazuje da: „Treba preduzeti mere koje obezbeđuju da sve osobe imaju isti efektn pristup adekvatnim stambenim uslovima bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta; ove mere treba posebno da teže da omoguće zaštitu od diskriminatornog iseljavanja i da garantuju jednaka prava da dobiju i zadrže vlasništvo nad zemljom i drugom imovinom.“³⁷

³⁷ Preporuka CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara zemalja članica Saveta Evrope o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta (Usvojio Savet ministara 31. marta 2010. na svojoj 1081. Sednici Zamenika ministara).

Član 20.

Saglasno odredbama Ustava i pozitivnim propisima koji uređuju ovu oblast, predloženom odredbom uređuje se nadzor nad sprovođenjem ovog zakona i propisa donetih za sprovođenje ovog zakona. Svi organi koji odlučuju o nečijem pravu moraju se držati odredbe člana 18. stav 3. Ustava Republike Srbije da se odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje.

Ustavni sud Republike Srbije i Poverenica za zaštitu ravnopravnosti izneli su u svojim odlukama jedinstveni nedvosmislen stav da transpolne osobe imaju pravo na priznavanje pravnih posledica promene pola, da je to deo njihovog prava na privatnost, prava na dostojanstvo i slobodan razvoj ljudske ličnosti, te da svi nadležni organi i ustanove moraju preduzeti sve što je u njihovoj moći da bi transpolna lica, kao jedna marginalizovana i ignorisana društvena grupa, dostigli punu ravnopravnost.

Čl. 21. - .23.

Zakonom su predviđene kaznene odredbe za ustanove i odgovorna lica u slučaju kršenja prava i obaveza predviđenih ovim Zakonom. Zaprećeni minimumi i maksimumi prekršajnih kazni primereni su težini prekršaja.

Čl. 24. - 25.

Prelazne i završne odredbe ovog zakona utvrđuju rokove u kojima moraju biti doneti podzakonski akti iz člana 12. stav 5. ovog zakona i odredbe o stupanju na snagu ovog zakona.